ШЫН

Нииттилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың августа 31-де үнүп эгелээн

№ 53 (16115) ◇1999 чылдың июль 10, суббота ◇ Ат салган шагы ◇ Садар өртээ дугуржулга езугаар. 20.10

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!

ЧЫЛДЫҢ ИЙИГИ ЧАРТЫЫНЫҢ БИРГИ АЙЫ ЭГЕЛЭЭН. АКША-ШАЛЫҢ АЛБАЙН ТУРАР УЛУСКА СОЛУН ЧАГЫДЫП АЛЫРЫ БЕРГЕ ДЭЭРЗИН БИЛИП ТУР БИС. ЫНЧАЛЗА-ДАА БИСТИҢ СОЛУННУ ЧОН КОНЧУГ СОНУУРГАЛ-БИЛЕ НОМЧУП, ЧАГЫДЫП АП ТУРАРЫНГА ЧЕТТИРГЕНИВИСТИ ИЛЕРЕДИП, МООН СОҢГААР-ДАА БИСТИҢ-БИЛЕ ХАРЫЛЗААҢАРНЫ КОШКАТПАС СИЛЕР ДЭЭРЗИНГЕ БҮЗҮРЕП, ИДЕГЕП ТУРАР БИС. ИЮЛЬ АЙДАН ЭГЕЛЕП ЧАГЫДЫЛГА КЫЛЫП КҮШ ЧЕТТИКПЕЙН БАРГАН БОЛЗУҢАРЗА, ДАРААЗЫНДА АВГУСТ АЙДАН ЧАГЫДЫЛГАНЫ КЫЛЫП АП БОЛУР СИЛЕР, ЭРГИМ НОМЧУКЧУ!

ЧАГЫДЫЛГАНЫ ПОЧТА САЛБЫРЛАРЫНДА КЫЛЫП ТУРАР. ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧАГЫДЫЛГА ЧИИГЕЛДЕЛИГ.

Ынак солунуңар "ШЫННЫ" чагыдып алырынче далажыңар!

Тыва Республиканың Чазаанда

БҮГҮ КҮШТҮ—МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНЧЕ

Июль 8-те Чазак бажыңының хуралдаар залынга кожуун, суму чагырга даргаларының, көдээ ажыл-агый эргелелдериниң специалистериниң АҮК ажылдакчылары болгаш Чазак кежигүннери-биле каттышкан улуг хурал болган.

Бо хүннерде республикада эң-не кол айтырыгларның бирээзи мал чеминиң белеткели болгаш күскү дүжүт ажаалдазы. Айтыыглар кончуг чугула, нарын, чүге дээрге кайда-даа улуг каанаашкын чоруп турар болгаш үнүштүң чечектелип, чемиш тыртып өзүп көвүдээр үезинге когаралды чедирип болур. Черле ынчаш ниити Россияда байдал берге, агаарның температуразы эртен 26-28, хүндүс 31-33 градус изиг болуп турар. Ынчангаш чогуур хемчеглерни амдыгааштан эгелеп албас болза, чүде-чүде-даа чок, куруг артарывыс мыяда. Ол ышкаш көдээ ажыл-агыйның хову-шөлдеринде шерги, янзы-бүрү хоралакчы насекомнар калбаа-биле нептереп көвүдээн. Бир эвес июль айда чаъс чаар болза, ол харын байдалды өскертири кандыг ийик. Ооң-биле чергелештир республикада ниити мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле экономиктиг байдал дүвүренчиг. Шак мындыг сөстер-биле ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак хуралды ажыткан.

Хуралдың хүн чурумунга көрдүнген эң-не кол айтырыг — часкы хову ажылдарының түңнелдериниң болгаш мал чеминиң белеткелиниң база күскү дүжүт ажаалдазынга белеткел ажылдарынга хамаарыштыр кылып чорудар хемчеглер дугайында ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының сайыды С. М. Достай тодаргай илеткелди кылган.

1999 чылдың часкы тарылга үезинде республикага бүгү-ле ажыл-агыйлар аайы-биле 67,1 муң гектар черге көдээ ажыл-агый культураларын тараан, ооң иштинде 50 муң гада тараа культураларын азы ниити көдээ ажыл-агыйның тарылга шөлүнүң 89 хуузун ажыглаан. Кожуун, суурлар аайы-биле шупту катай 3,2 муң га черде картофельди, 840 гада ногааны, 13,1 муң гектарда хөй чылдыг сиген-биле катай мал чеминиң культураларын тараан.

Эрткен чылдың бо үеги деңнели-биле алырга, көдээ ажыл-агый культураларының тарылга шөлдери 4,3 муң гектарга улгаткан. Ол колдуунда тараа культураларын хөйү-биле тараанындан болуп турар. Ылаңгыя республиканың барының кожууннарының база ол ышкаш Каа-Хем, Кызыл кожууннарның ажыл-агыйларының тараа шөлдери калбарган. Оларның 85 хуузун тараа, 5 хуузун арбай, сула болгаш чиңге-тараа ээлеп турар. Тараа бүдүрүкчулери колдуунда коллективтиг бүдүрүлгелер болуп артпышаан хевээр. А арат, тараачын ажыл-агыйлары 6 муң гектар азы 12 хууну тараан. Ниитизи-биле бо чылын боду бодун хандыртынар сорулга-биле чер ажылында хаара туттунган кижилерниң ук айтырыгга хамаарылгазы мурнунда чылдарга бодаарга, эки түңнелдиг болуп турар.

Часкы тарылгага ажыглаары-биле 6132 тонна үрезинни Саян артындан эккеп сөөрткен. Эккелген үрезинниң шынары бүгүле негелделерге дүгжүп турар. Ол улуг ажылга улуг рольду "Тывахлебпродукт" акционер ниитилел ойнаан. Ынчангаш аңаа хамааржып турар бүдүрүлгелерниң кызыы үеде кыварчаар материал талазы-биле хандырбышаан, организастыг ажылды чорутканын демдеглевес арга чок.

Бо чылдың часкы тарылга кампаниязының үезинде республиканың үрезин станциязы, "Тывахлебпродукт", ТР-ниң үнүштер камгалалының станциязы, "Тываагротехника" дээш өске-даа агроүлетпүр комплекизинге хамааржып турар организациялар чымыштыг ажылга идепкейлиг киришкен. Часкы тарылгага белеткел ажылдарының болгаш тарылга сезонунуң үезинде тракторларның бүгү-ле септелге ажылдарынга, артык кезектерни база өске-даа үүрмек ажылдарны кылырынга МТС "Центральная", "Тываагрохандырылга" ажык хевирлиг акционер ниитилел (Тыхеев) 160 муң рубльди үндүрген.

Тараан үнүштерниң чечектелип, чемиш тыртып турар үезинде чер ажылдыг кижилерниң кол сорулгазы көдээ ажыл-агый культураларын янзы-бүрү үргедекчилерден болгаш үнүш аарындан камгалааары, тарыттынган культураларның үезинде чемгерилге суггадын чорудары, андарган черлерниң хайгааралын хынаары, мал чеминиң белеткели, дүжүт ажаалдазы дээн хевирлиг ажылдарже кичээнгейни угландырары чугула болур. Ооң-биле чергелештир, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының мурнунда канчаар-даа аажок нарын айтырыг — шерги-биле демиселди чорудары негеттинип келген.

Бо хүннерде хоралакчы насекомнарга алыскан шөлдүң хемчээли ниитизи-биле 21,3 муң га болуп турар. Ооң иштинде 14,3 муң гектар шөлдү шерги долузу-биле хөме таварыпкан. 11,02 муң га көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлери үрелген, оларның 5,47 муң газы тараа культуралары. Хээкчи насекомнарның хайы-биле 4,9 муң гектар шөл узуткаттынган, ооң-биле катай 0,16 муң га тараа культуралары, 1,5 муң га сиген, одар шөлдери, 3,24 муң га хөй чылдыг сиген шөлдери когаралга таварышкан. Ынчангаш бо хүннерде хээкчи насекомнарга алыскан шөлдерни чаштырар препараттарның дузазы-биле, канчап-чооп-даа тургаш болза, чогуур хемчээн алыры дарый негеттинип келген. Аңаа бирле дугаарында, тараа, сиген болгаш хөй чылдыг мал чеминиң шөлдери хамааржыр. Мындыг сорулгалыг ажылды чорудары-биле ТР-ниң Чазаа 350 муң рубльди үндүрген.

Эрткен чылдың мал кыштаглаашкыны ниитизи-биле республика деннелинге канчаар-даа аажок чаржынчыг байдалга эрткени билдингир. Ооң бир кол чылдагааны — республиканың ажыл-агыйларының бүгү-ле хевирлеринге мал чемнериниң белеткелин организас чок чорутканы. Республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң кыштаглаашкынга мал чемнериниң белеткели бүгү хереглелдиң үгле 14 хуузу болган. Мындыг берге байдалдың хараазыбиле республиканың бүгү кожууннарынга малдың бажы хенертен кызырылган, продуктулуг чоруу көскүзү-биле эвээжеп кудулаан.

Ынчангаш бо чылдың кыштаглаашкынынга республиканың көдээ ишчилеринге 328 муң тонна мал чемин белеткээри көрдүнүп турар. Ооң иштинде 320 муң тонна сиген, 2,8 муң тонна сенаж база 91 тонна витаминниг сиген далганын белеткээр.

Эрткен чылдарның деннелинге бодаарга, бо чылын сигенниң үнгени эки. Ооң-биле чергелештир республиканың ажыл-агый удуртукчулары мал чеминиң белеткелин үезинде эгелеп алгаш, 1 гадан 17 центнерден эвээш эвес сигенни кезип алырының магадылалы бар. Малга чем белеткээриниң, чер аңдарылгазының, дүжүт ажаалдазының ажылдарын чорударынга 1570 т дизелдиг топливо, 416 т бензин, 62 т аңгы-аңгы марканың кыбар-чаар материалы хүнүнде хереглеттинип турар.

Амгы үеде көдээ ажыл-агыйда инженер-техниктиг кадрлар-биле айтырыг эң кудуку деңнелде. Ол чүнүң-биле тайылбырлаттынып турарыл дээрге, бирээде, үе-шаг өскерлип, агроүлетпүр комплекизиниң чаа рынок харылзааларынче шилчээни-биле бүгү ажыл буураан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү баткан. Ажыы-биле чугаалаарга, чер ажылын үгле 13 кожуунда чорудуп турар. Тодаргайлаарга, олар тараа культураларын долузу-биле тарып, картофельди олуртуп, ногааны өстүрүп турар.

1999 чылдың июнь 1-ниң санаашкыны-биле алырга, ажыл-агыйларда часкы хову ажылынга, мал чемнериниң белеткелинге болгаш күскү дүжүт ажаалдазынга ажыглаттынгы дег машина-техниканың саны шаа-биле бар деп демдеглеттинип турар. Ындыгдаа болза, баш удур кылдынган санаашкыннар тараа кезер комбайннарны, сиген кестирер машиналарны, дырбааштарны күскү ажаалдага чедир ыяк кылдыр белеткээриниң талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглерни алырын көргүзүп турар.

5 чыл бурунгаар, харындаа амгы үеде, республиканың малчыннарынга кыштаглаашкынның адакталып турар үезинде чоннуң белеткеп алган мал чеминиң курлавыры чедишпейн баары чидиг айтырыгларның бирээзи турган. Ылаңгыя Мөнгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Бай-Тайга кожууннар агаар-бойдустың кыжыраң чаңнаашкынының уржуундан ниитиниң малын кыштан арай деп-ле ажырар турган. А чамдык кожууннарның оът-сигени ууттунмас кылдыр үнүп турза-даа ажыл-агый удуртукчуларының боттарының чалгаа чоруу-биле ону кезер үезинден орайтадып алгаш, мал бажын бөлүүбиле хорадып турары чажыт эвес. Бо-ла бүгү байдалдарны өөренип көргеш, ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы дараазында республика чергелиг хуралдарга чугаалажып көөрү-биле чамдык саналдарны киирген:

1. Республиканың болгаш кожууннуң мал чеминиң фондузун тургузар.

2. "Тываагротехника" корпорациязының бааза-зынга, оларның машина-техниктиг станциязы-биле, механизастаттынган мал чеми белеткээр тускай бригадаларны азы отрядтарны организастаар.

3. "Тываагрохандырылга" ажык хевирниң акционер ниитилели дээн ышкаш улуг организацияларны бо ажылче киириштиреринiң дугайында айтырыгны өөренип көөр.

4. База ол ышкаш кожуун бүрүзүнге мал чеми белеткээр талазы-биле тускай механизастаттынган бригадаларны, ук кожууннуң, мал чеминиң фондузун тургузары-биле организастаар.

Илеткел соонда ук айтырыгга хамаарыштыр сайгарылганы кылган. Барык он ажыг кижи саналын берип, бодунуң ажыл-агыйында кылдынган ажылдарын чугаалааш, аргажок бергедежи берген таварылгаларның чедер-четпестерин таныштырган. Сөс ап чүве чугаалаан специалистерниң үзел-бодалдарын Президент Ш. Ооржак демдеглеп база кыдат чоннуң, ажыл-амыдыралындан онзагай дыңнадыгларны чижекке ап, амгы үениң негелдези-биле езулуг амыдыралды кыдат чон чурттап эртип турар-дыр дээрзин дыңнаткан.

Түннелинде Ш. Ооржак хуралдың киржикчилериниң санал-оналдарын кичээнгейлии-биле хүлээп албышаан, моон соңгаар азырадыкчы хөөннерден мөөнү-биле уштунуп, бодунуң кожууну, чонунуң амыдыралы дээш карак кызыл ажылдаарын негээн. Кол-ла чүве, көдээге ажыл чок кижи деп чугаа турбас кылдыр аныяк өскенден эгелээш, кырган малчынга чедир ажылга хаара туттунарын чугаалаан.

Чимисмаа МОНГУШ.

КЫЗЫГААР КАМГАЛАЛЫН ШЫҢГЫЫРАДЫР

Россия Федерациязының Федералдыг айыл чок чорук албанының болгаш Моолдуң айыл чок чорукту хандырарының талазыбиле эргелелиниң кызыгаар чоогунда органнарының үшкү регионалдыг (девискээр) чөвүлел хуралы Кызылга болуп эрткенин дыңнаткан болгай бис.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак чөвүлел хуралдың киржикчилеринге республиканың политиктиг, социал-экономиктиг байдалын баштай таныштырган. Тыва Республикада Россияның өске девискээрлеринде ышкаш реформалар боттанып турарын ол чугаалаан. Эрткен чылын үлетпүр бүдүрүлгелери багай эвес ажылдаан, экономиктиг байдал үүгээртеп орар. Чаа хевис фабриказы бодунуң продукциязын берип эгелээн. Алдын тывыжы көвүдээн, баштайгы үеде 50 кг алдынны тып турган болза, ам бир тонна чедип турар. Биче бүдүрүлгелерниң саны өскен. Малдың баш санын Россияның өске девискээрлеринге бодаарга кудулатпаан. Чаңгыс-даа школа, өөредилге черлери, эмнелге, культура албан черлери хагдынмаан, харын-даа немешкен. Кем-херек үүлгедиишкини республикада кызырлып орар. Спорт элээн сайзыралды алган. Президент болгаш Чазактың үстүнде адаан болгаш өске-даа ажыл-чорудулгазының ачызында Тываның чонунуң чайгаар өзүлдези көвүдээн, бо дээрге кол көргүзүг болурун Ш. Д. Ооржак демдеглээн.

Россияның күрүне кызыгаарының тыва-моол участогун камгалаар дээш Чазактың ап турар хемчеглеринге Президент доктааган. Моолдуң кызыгааржылары-биле ужуражылгаларны каш удаа эрттирген, кызыгаар камгалалында байдалды бо хуралга бүгү талалыг анализтеп чугаалашкаш, илереттинген четпестерни эдериниң дээштиг хемчеглерин алырының чугулазын ол айыткан.

РФ-тиң Федералдыг айыл чок албанының эргелелиниң Тыва Республикада эргелел начальниги Ч. А. Удумбара кызыгаарның тыва-моол участогунда байдалдың дугайында илеткелди кылган. Кызыгаар камгалалын күштелдирер талазы-биле ТР-ниң Президентизиниң, Чазааның, Айыл чок чорук албанының эргелелиниң, Иштики херектер яамызының, каайлы чериниң, тус чер чагыргаларының ап чорудуп турар ажыл-чорудулгазынга ол доктааган. Моолдуң кызыгаар албанының ажылдакчылары-биле ай санында ужуражып турар. Бир демниг ажыл чамдык түңнелдерни берген. Ындыг-даа болза чогумчалыг экижилгелер болбаан. Күрүне кызыгаарын үрээри, контрабанда кылыры, мал оорлаары уламчылап турар. Оорлар экономикага улуг каражаны чедирип эгелээн. Моол кызыгааржыларның талазындан хоойлу-дүрүм хажыдар, Россияның хамаатыларын эттээр, үптээр, боолаар таварылгалар бар. Улустун амы-тынынга безин четкен, бо хөй-ниитини дүвүредип турар. Кызыгаарның тыва-моол участогунуң камгалалын экижидер дээш моон соңгаар үүнү кылза чогуурун хуралдың киржикчилеринге ол чугаалап берген.

Россияның Федералдыг кызыгаар албанының дүрген (оперативный) ажылчорудулга килдизиниң начальниги генерал-майор П. И. Мищенко сөс алгаш, кызыгаарда байдалга ханы анализти берген. Кызыгаар эртип мал оорлаары, контрабанданың көвүдээнин, моол кызыгааржыларның ок-боону ажыглаанындан кижилер амы-тынындан чарлып турарын дүвүрел-биле чугаалаан. Кызыгаар камгалалын экижидериниң айтырыгларынга ол доктааган. Кызыгаарның материал-техниктиг бааза-зын быжыглаарын, ок-боону ажыглаарын чурумчударын онзалап айыткан.

Россияның делегациязының удуртукчузу РФ-тиң Федералдыг айыл чок чорук албанының эргелелиниң эргелел начальниги генерал-лейтенант Н. А. Волобуев, Моолдуң делегациязының удуртукчузу Моолдуң айыл чок чорукту хандырар талазы-биле эргелелиниң начальниги-ниң оралакчызы полковник Д. Чимит-Юнден кызыгаар камгалалынга хамаарыштыр чүве чугаалаан. Олар бо хуралды эрттирерингe улуг деткимче дузаны чедиргени дээш ТР-ниң Президентизинге, Чазаанга өөрүп четтиргенин илереткеннер.

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак түннел сөзүнге кызыгаар камгалалын шыңгыырадыр дээш ап чорудар хемчеглерни, ылаңгыя кызыгаар чоогунда кожууннарның эргебайдалының дугайында хоойлу төлевилелин белеткеп турарын чугаалаан.

Хуралдың киржикчилери секцияларга үстүп алгаш, кызыгаар камгалалын күштелдиринче хамаарышкан айтырыгларны сайгарган.

Россияның делегациязының удуртукчузу генерал-лейтенант Н. А. Волобуев хуралды удуртуп эрттиргeн.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ТЫВА-ЗАВХАН ДУГУРЖУЛГА

Тыва Республика биле Моолдуң Завхан аймааның аразында кады ажылдажылга дугайында Дугуржулгага ат салыышкынының байырлыг езулалы июль 7-де ТР-ниң Чазак бажыңынга болган. ТР-ниң өмүнээзинден ТР-ниң Президентизи-Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак, Завхан аймактың өмүнээзинден аймак чагыргазының баштыңы Г. Дашзэвэг Дугуржулгага ат салгаш, ийи таланың төлээлекчилери документилерни солушкан.

Моолдун Завхан аймак чагыргазының баштыңы Г.Дашзэвэг-биле кады ажылдажылга дугайында чугула документиге ат салдывыс деп, Ш. Д. Ооржак чугаалаан. Бо дээрге чүгле экономиктиг эвес, эртем, өөредилге, культура, спорт талазы-биле кады ажылдажылганы калбартып ханыладырын айыткан чугула документ болур. Дугуржулгага ат салганы-биле холбаштыр залда олуруп турар моол өннүктерге байыр чедиргеш, чедиишкиннерни болгаш кадыкшылды күзээн.

Завхан аймактың удуртукчулары дугуржулгада айыткан чүүлдерни күүседир дээш болдунар-ла хемчеглерни алыр бис деп, Г. Дашзэвэг чугаалаан.

Дугуржулгага ат салыышкынынга ТР-ниң талазындан Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В. М. Оюн, Чазак Баштыңының оралакчызы В. Д Хемер-оол, Президент Аппарадының удуртукчузу В. Б. Яндай-оол болгаш өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар, журналистер олурушкан. Завхан аймактың талазындан аймак чагыргазының килдис начальниги Т. Гочоо, Баянтэс сумузунуң даргазы Ж. Дамдинсурен, Тэс сумузунда Төлээлекчилер хуралының даргазы Н. Дуурэнбилег киришкен.

Бистиң корр.

Парлалга конференциязы

Ш. Д. ООРЖАК: "Кады ажылдажылганы калбартыр, быжыглаар"

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак ажыл-албанының аайы-биле Москвага, Кыдатка сургакчылап чораанының түңнелинге хамаарыштыр парлалга конференциязын июль 2-де эрттирген. Ооң дугайында отчеттуң эгезин вторникте, июль 6-да үнген солунда парлаан. Ында Шериг-оол Дизижиковичиниң Москвага кандыг ажыл-херекти кылганын, Пекинге улуг чыышка киришкениниң дугайында бижээн. Бөгүн парлалга конференциязындан отчеттуң төнчүзүн номчукчуларга бараалгадыр-дыр бис.

Россияның делегациязының кежигүннери Кыдатка барганының ийи дугаар хүнүнде Шанхайга четкеш, көдээ провинцияларның ажыл-ижи-биле танышканын Ш. Д. Ооржак журналистерге чугаалап берген. Көдээ суурларга баргаш, чурттакчыларның амыдыралын билип алган. Олар чаагайжыды туттунган аңгы-аңгы бажыңнарда эки чурттап, бүдүрүкчүлүг ажылдап турарлар. Чылыдыла комбинадынга баргаш, чаагай дүжүттү өстүрүп турарын магадап көрген. Сөөлгү үеде кыдаттар ногаалар, тараа болгаш өске-даа аъш-чем аймаанга хереглээр үнүштер өстүрер талазы-биле эки көргүзүглерлиг болган. Эрткен чылын Кыдат 450 миллион тонна тарааны ажаап алган, чурттуң хереглелинге ол четкеш артар, ынчангаш тарааны даштыкы чурттарга садып турар. Аграр секторда реформалар дүрген боттанып турары тодаргай.

Далай кыдыында чартык ортулукта Будон дээр хостуг экономиктиг зонага делегацияны чедирген. Ында 1,3 миллион кижи чурттап турар. Зонаны районнарга үскен. Ону даштыкы чурттарның акша-хөренгизибиле туткан. Мында парк төвүн, телевидение суургазын, театрны, библиотеканы, музейни көрген. Оларны кайгамчыктыг онза чараш, таарымчалыг кылганы, амгы үениң болбаазын техниказы-биле дерээни тергиин-не, ону XXI чүс чылдың онзагай тудуглары деп санаарын Шериг-оол Дизижикович чугаалаан. Библиотека 32 каът бажында, роботтар чагыгжыларга номнарны бээр. Эргелеп-башкарылга системазын механизастаан. Бо ном саңының бүгү ажылчорудулгазын четчези-биле көөр дээр болза, чеди хонук хире үе херек. Телесуурга Азияда эң-не бедик, делегейде үшкү черде турар. Бо экономиктиг хостуг зонага РФ-тиң Президентизи Б. Ельцин, АКШ-тың Президентизи Клинтон болгаш делегейниң өске-даа сураглыг кижилери чораан, ооң ажыл-чорудулгазын магадап көрген.

Шанхайның парламентизиниң даргазының оралакчызы Россияның делегациязын хүлээп алгаш, ийи шак чартык үениң дургузунда чугаалашкан. Эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин шангайжылар кончуг сонуургап айтырар болган. Хүлээп алыышкын чайыралчы, ажыл-ишчи байдалга эрткен Ооң соонда делегация ээп келгеш, Пекинге ажылдаан, янзы-бүрү ужуражылгаларны эрттиргенин ол чугаалап берген. 1995 чылда Кыдатка (Пекинге) чораанын Президент дыңнаткаш, бо удаада аңаа баргаш, ооң чаартынып өскерилгенин кайгаан, делегейниң сайзырангай чурттарының бирээзи болу берген. Кыдаттың төп банкызының курлавыр валютазы 140 миллиард доллар, делегейде Япониянын соонда ийиги черде. Россияның төп банкызында курлавыр валютазы 10 миллиард доллар. Кыдаттың банк системазы кончуг быжыг бооп турар. Кыдаттың экономиказы рынок чаартылгаларының оруу-биле хөгжүп орар. Ол ооң онзагай чүүлү-дүр. Эрткен чылын 450 миллион тонна тарааны алган, бо чылын 500 миллион тонна чедирер. 1 миллиард 300 миллион чурттакчы чоннуң бир кижиге онааштыр 380 кг тараа болур, хүнде бир кг тараа онааажыр. Компартия чуртту баштап турар. Мында алды партия бар, ооң бежи компартияны удуртукчу дээр. Кыдаттар боттарын "бистер үш дугаар делегей бис, хөгжүп турар чурт бис" деп дорт чугаалаарлар. Найысылал Пекин кончуг дүрген туттунуп турар. Делегация Дээр хүрээзинге, Император ордузунга, Императорнуң чайгы резиденциязынга чораан. Хоорайда 68 улуг төлевилелдиң тудугларын кылып турар, ону ажыглалга киирер. Эрткен чылын 14 миллиард долларның капитал салыышкынын киирген. Хоорайның мэриниң чугаалааны-биле алырга, бо чылын 16 миллиард долларны капитал салыышкынынга ажыглаар. Россияның делегация кежигүннери Кыдаттың төөгүзү, кайгамчыктыг сайзырангай уран чүүлү-биле чоок танышкан, хөй чүүлдерни билип алган. Кыдат дээрге XXI чүс чылдың күрүнези, даштыкы тускай эртемниглерниң санаашкынын езугаар алырга Кыдат Улус Республика ниити продукция бүдүрер талазы-биле 2015 чылда делегейге бирги черже үнер.

Парлалга конференциязының киржикчилери Президентиден айтырыгларны салган. Кыдаттың экономиказы чүге кончуг дүрген хөгжүп турарын чугаалап бээрин дилээн. Маңаа Ш. Д. Ооржак бо чурттуң сайзырап келгениниң төөгүзүн долузу-биле тайылбырлаан. Орта Мао Цзедүннүң эрге-чагыргазының, культура революциязының үелерин, Дэнь Сияо-пиннің реформаларын киирген. Чуртту хөгжүдеринге культура революциязы, ол девискээрде Тайвань, Малайзия, Гонконг ышкаш дүрген сайзырап орар күрүнелерниң салдары улуг болган. Президентиниң бодап турарыбиле алырга, Кыдаттың чону күрүнезиниң экономиказын хөгжүдерин шиитпирлээн, ынчангаш ол дээш туржуп, көдүрлүүшкүннүг ажылдап турарлар Оон аңгыда экономиканы хөгжүдеринге чуртта политиктиг таарымчалыг байдал тургустунган, ажык экономиктиг политиканы, экономиктиг хостуг чорукту чорудуп турары Кыдаттың экономиказын дүрген хөгжүдеринге салдарлыг болган. Бо дугайында Россияның делегация кежигүннери-биле ужуражылгалар үезинде КҮР-нун Парламент даргазы Ли пен болгаш өске-даа удуртукчулар демдеглеп турганын Ш. Д. Ооржак чугаалаан.

Кыдат-биле моон соңгаар кандыг харылзааларны тудар деп турарын айтырган. Россия биле Кыдаттың аразында девискээр кады ажылдажылгазын калбартыр, ону экижидер дугайында улуг чыышка шиитпирлеп чугаалашкан чүве болганда, ол моон соңгаар делгем орукту алырын Президент демдеглээн. Допчузу-биле чугаалаарга, ийи чурттуң аразында, ооң иштинде Тываның экономиктиг кады ажылдажылгазы ханылаар, калбарар. Тыва республика Кыдатка даг-дүгү бээрин уламчылаар. "Тыва даг-дүгү" комбинатты эде кылырынга дуза чедирери-биле кыдат тускай эртемниглерни чалаан. Ыяш болбаазырадыр талазы-биле төлевилелди саналдаан, чүге дээрге ыышты бо чурт чугула хереглээр. Делегей аэропортун тудар, туризмни хөгжүдер дугайында чугааны кылыр. Кыдат-биле кады ажылдажылганы калбартыр хемчеглерни алыр. Чуйнуң автомобиль чазаглыг оруун дамчыштыр Кыдат-биле дорт харылзааны тудар саналды Ш. Д. Ооржак киирген. Сибирь-биле Кыдаттың аразында кады ажылдажылганы калбартыр талазы-биле чугааны ийи тала кылып турарын Президент чугаалаан.

Кызылдың аэропортун делегей чергелиг кылыр дээн айтырыг канчаар шиитпирлеттинип турарын журналистер сонуургаан. Мону кылырының хемчеглерин ап турар, ону тудары-биле РФ-тиң Чазак доктаалының төлевилелинде киирген.

Ш. Д. Ооржакка ажылалбан кылып чораанының түңнелдерин чугаалап бергени, айтырыгларга харыылааны дээш журналистер өөрүп четтиргенин илереткен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Кырганның

хомудалы

ӨРГЕН БЕЗИН ЧОК

Кончуг чараш бойдус чурумалдыг, Улуг-Буура, Ийме даа, Кадыр-Арт, Тере-Чыдар дээш хөй-ле арттар, сыннар-биле долгандыр кажааланган Эйлиг-Хем — чуртум ол чүве.

"Кижи төлү каяа-даа чоруур, куш төлү каяа-даа ужар" дээри дег, дөртен чыл бурунгаар, кончуг аныяамда чер-чуртумдан чоруткан кижи мен. Чоокта чаа ажы-төлүмнү, күдээ-хүреген-неримни эдертип алгаш, чашкы шаамда оът-сигенин сүзүп, эш-өөрүм-биле ойнап өскен, төрээн черимни эргий хаптым.

Улуг-Хемни кежип келгеш, Чаңгыс-Ыяш арт кырынга үнүп келдивис. Элдеп чүве, көрүп турарымга каракка илдигип көстүр чүү-даа чок. Анаа-ла калбак сарыг хову чаптыла берген болду. Өске чер бе дээримге, чанывыста Улуг-Буурам бо. Езу-чаңчыл езугаар, ап чораан аъш-чемимнин дээжизин орантаңдымче өрү-куду өргээш, оруувус уламчылап чоруптувус. Хөй-ле чылдар дургузунда келбээн болгаш дөргүл-төрелдин турлагларын база уткан. Ам канчаар, сиген кескен улустардан айтыртынып чорааш четкеш, төрелдерим-биле хөөрежип тура, тыва чүве-биле аасты бичии изидип алгаш, хомудалымны илереттим.

Шаанда мен чоруп турумда, бо черлерниң оът-сигени көк-чайт, Улуг-Хемден үндүр каскан бугалар унун дургаар бөкпек-бөкпек талдар үнген, а кат-чимистиң кандыызын чок дээр. Буга суунун кыдыынга олуруп алгаш, сугнуң шулурткайндыр ырлап баткан ырызын дыңнаарга, тааланчыын чүге деңнээр боор. Талдарның сырый үнгениндан аразында оттап чоруур анай, хураган көзүлбес чүве болгай. Ам ында тараа шөлдерин суггарып турган буга суу-даа чок, хөлегезинге чаглактанып дыштаныр талдар хамаанчок, кожаш дээр чаңгыс ходугур өрген-даа чок болду. "Үе шатның аайы-биле шупту чүве өскерилген чүве-дир бо" — деп, улгады берген ирей мени оожуктурду. Ынчалза-даа, ие-черивисти, бойдузувустуң чаяап бергени чараш булуңнарын мынчаар хоозурадып, үрээнин көргеш, сеткилим дыкала хомудады.

Антонида ОЮН.
Кызыл хоорай.

БАШКЫМ ДУГАЙЫНДА

Күскү эртенги хүннүң алдын херелдери Мешкен-Хөлдүң аккөк көрүнчүк дег, кырынче чажыптарга, салгын-хатка бырлаңнаан, ооң чалгыгларынга челээш ышкаш, чеди өннүг болуп хуула бергеш, хөлдүң мага-бодун каас-шиник киириптер. Хөлге дүннээн куштар ойнап, самнап, оларның янзы-бүрү аялгалары катчып, улуг хөгжүм болу бээр. Кижиниң сагыш-сеткилин ала-чайгаар өөртүптер. База бир чаа хүн немежип, амыдырал эгелээн дээн медээчизи ол. Эртенгиниң одарында эрээн-шокар мал-маган, хөлдүң кыдыын улам чараш угулза-биле каастаптар. Шак мындыг онзагай агаар-бойдустуг оранга чурттаары, кижиге аас-кежик болбайн канчаар.

Билчит, Севек Салчактарның өг-бүлезиниң күзээ — Мешкен-Хөлде Хараган бажы бо-ла болгай. Мал-магандан туттунуп, ажы-төлүн кижизидип, ажыл-ишке өөредип, аңаа дадыктырып чораан. 1938 чылда ынчан (пар чылы) Мешкен-Хөл сумузунуң Туралыгның Даштыг-Өдек деп кыштагга Салчактарның өг-бүлезинге улуг аас-кежик ийиги оол төрүттүнген, ооң адын Кусаал деп адаан.

Мешкен-Хөл сумузу ол үеде хөй арбаннарлыг, кожуунда улуг сумунуң бирээзи турган. Хемчик бажы, Шындазын, Ооргга чедир делгем девискээрни ээлеп турганын. Ол сумудан Тываның алдарлыг кижилери үнгүлээн. Ооң чижээнге Тываның айланкужу — ыраажызы Хүргүлек Коңгар, театр болгаш кино артизи, ыраажы Николай Өлзей-оол, цирк артизи Дмитрий Очур, алдарлыг кезер эмчи Чуглур Бады, журналистер Седен Хертек, Чигжит Салчак, педагогика эртеминиң кандидаттары Красс Салчак, Кима Март-оол, чогаалчы Константин Тоюн, композитор Анай-оол, Тываның эки турачызы Дарья Намзырай, Советтер ажылының хоочуну, шүлүкчү Борис Чюдюк, генерал-майор Владимир Чанзан, чырыдыышкын сайыды чораан Николай Конгар (амгы үеде республиканың "Башкы" журналының кол редактору) чогаадыкчы езу-биле ажылдап чоруурунга кижи канчап өөрүвес боор.

Кусаалдың ачазы Севек Салчак Бай-Тайга кожуунуң Бай-Талга баштайгы МЧАЭ-ниң үндезилекчилериниң бирээзи, ооң соонда тургустунган Сталин аттыг колхозтуң алдарлыг чылгычызы чораан. Севектиң Чүгүрүк-Доруг деп аъды суму болгаш кожуун чергелиг чарыштарга, каш удаа тиилекчи болуп, шаңналдарны ап келген. Чылгычының чоок өннүү болгаш чоргааралы. Ооң өстүрген чылгызындан кандыг чүгүрүк аъттар үнмээн дээрил, чаңгыс чер-чуруттуглары чылгычы Севекти мактап чугаалажып чоруурлар.

Кусаал Салчак баштай эге школаны Бай-Тайга кожуунуң Чиңге-Каът алдын уургайында дооскан. Улаштыр Тээли ортумак школазынга өөренип кирген. "Аът болуру кулунундан, кижи болуру чажындан" деп тыва улустуң үлегер домаанда утка-ла бар. Школачы чылдарындан эгелеп Кусаалдың аажы-чаңы топтуг, томаанныг, бүдүштүг чораан. Эки өөредилгелиг, күш-ажыл кылырынга чажам дивес. Ол 1956 чылда Тээли ортумак школазының бирги доозукчузу болуп, он чеди эштери-биле кады дооскан. Оларның аразындан он үш башкы, үш экономист, ийи инженер, бир ужудукчу, бир кезер эмчи республиканың аңгы-аңгы булуңнарында чонунга бараан болуп, ажылдап чоруур. Ынчан школа директору Борис Баданович Чюдюк, класстың удуртукчу башкызы Тамара Павловна Бобкова турган.

1956 чылда Кызылдың башкы институдунуң төөгү, тыва дыл болгаш тыва чогаал факультединге өөренип киргеш, 1961 чылда институттуң бирги доозукчузу болуп, башкының дээди эртемин чедип алган.

Кусаал Севекович Салчактың башкы мергежилиниң күш-ажылчы баштайгы базымы 1961 чылда Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал ортумак школазынга төөгү башкызындан эгелээн. Башкының үреттүннелдиг ажылы, ооң өөредип, кижизиткен өөреникчилериннен көстү бээр. Бай-Талга өөреткен өөреникчилериниң дугайында башкы меңээ мынчаар чугаалаан: "Ынчангы өөреникчилеримден Бараат Делег-оол төөгү башкызы, Кайгал-оол Маннай география, биология башкызы. Кайызы-даа "Улус өөредилгезиниң тергиини" деп атка төлептиг болду. Татьяна Таргын кожуунда эки ажылдыг аптека эргелекчизи, Владимир Дандар Кызыл кожуун чагыргазында чедишкинниг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Бо өөреникчилерим дээш өөрүп чоруур мен. 1965 чылдан эгелеп, бодунуң доосканы Тээли ортумак школазынга, Кусаал Севекович чээрби чыл дургузунда башкылап ажылдаан. 1970 чылдан 1980 чылга чедир кожуунның улус өөредилгезиниң профэвилел комитединиң даргазынга соңгудуп ажылдааш, мактал-шаңналды ап келген. Республиканың профэвилелиниң болгаш Россияның төп профэвилелиниң хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан. Бо школазынга ажылдап турган үезинде, ийи класстың удуртукчу башкызы болуп доостурган. Ол өөреникчилеринден 4 кижи "Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" деп хүндүлүг аттарны алган. Оларга Кызыл-оол Хертек — тудугжу, Чечек-оол Байыр-оол — даш чонукчузу, Базыр Григорий — бот-тывынгыр композитор, Сергей Монгуш — арат ажыл-агый удуртукчузу, өөреникчизи Ольга Хомушку "Улус өөредилгезиниң тергиини" деп атка төлептиг болган.

1977 чылдан эгелеп, Бай-Тайга кожуунуң улус өөредилге килдизиниң методиктиг кабинединиң эргелекчизинге Кусаал Севекович ажылдап эгелээн. Ол ажылынга ижигип, чедиишкинниг ажылдап турда, райком партия кыйгырткаш, ону агитация-пропаганда килдизиниң инструкторунга томуйлап каан. Ооң хүлээлгезинге бердиңгени ажылынга кызымаандан көстү берген. Дуржулгалыг профэвилел ажылдакчызы күрүне албан черлериниң, культура ажылдакчыларының профэвилелиниң даргазынга соңгуттургаш, аңаа хөй чылдарда эки ажылдаан. Кусаал Севекович 1990 чылдың октябрь 10-11 хүннеринде Москва хоорайга Бүгү-эвилелдиң культура ажылдакчыларының XII съездизинге делегат болуп чораан.

Коммунистиг партия буурап дүшкен. Амгы үеде Кусаал Севекович Бай-Тайга кожуунуң өөредилге килдизиниң методиктиг кабинединде методист болуп ажылдап чоруур. "Бай-Тайганың өөредилге килдизиниң эргелекчизи Каң-оол Иргит, ол-ла килдисте өг-бүле болгаш өскүс чаштарны харыылап турар Любовь Күжүгет, методиктиг кабинеттиң ажылдакчызы Валентина Иргит, шупту доостурган өөреникчилеримбиле кады ажылдап чор мен"— деп, башкы чоргааралбиле меңээ хөөреп орду. Башкының мергежилинге бердингенинге, ам-даа ак сеткилдиг ажылдап чоруурунга канчап кижи өөрүвес боор.

Кусаал Севекович Салчактың күш-ажылын Чазак үнелеп "Улус өөредилгезиниң тергиини" деп хөрек демдээ, Россия Федерациязының Төп профэвилелиниң Хүндүлел бижии, "Күш-ажылдың хоочуну" деп медаль-биле шаңнаан. Республиканың профэвилелиниң Хүндүлел дептеринче эки ажылы дээш, ооң адын киир бижээн. Тээли суурнуң хүндүлүг хамаатызы.

Кусаал Севекович Салчак үжен сес чылдар дургузунда улус өөредилгезиниң шугумунда амгы үениң негелдезибиле чогаадыкчы турасоруктуг ажылдап чоруур. Башкының хөй чылдарда үреттүннелдиг ажылы "Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" деп хүндүлүг атка төлептиг, Тыва Республиканың Чазаа мээң бо саналымны деткиир дээрзинге бүзүреп артым.

Кусаал Севекович беш ургларның төлептиг адазы. Улуг уруу Ирина — экономист, уруу Айлаң — дээди эртемниг эмчи, уруу Салбак — бухгалтер, оглу Эрес — Тываның күрүне университединиң география факультединиң студентизи, хеймер уруу Изольда — онгу классчы. Өөнүң ээзи Полина Шелээевна (амгы үеде бистиң аравыста чок) орус дыл башкызы чораан. Ол "Улус өөредилгезиниң тергиини", "Улуг башкы" деп аттарның эдилекчизи. Бо одуругларның автору ол башкының өөреникчизи. Башкымга шүлүүм тураскааттым.

Орус дылды өөредип каан
Орлан, эрес ынак башкым.
Чылдар шуужүп
эртерге-даа,
Чырык адың чүрээвисте.

Кусаал Севековичиге, ооң ургларына ажыл-ижинге чедиишкинни, аас-кежикти болгаш кадыкшылды күзедим.

Көк-оол САЛЧАК.
Бай-Тайга кожуун.

Силер канчаар хөгледиңер?

САКТЫП, БОДАП ЧОРУУР

Тыва Республиканың девискээринге июль айның баштайгы дыштаныр хүннеринде культура ажылдакчыларының байырлалын демдеглээр ыылдыр доктааткан. Улуг-биче чонну үргүлчү хөгледип, оларга оюн-тоглааны көргүзүп чоруур ажылдакчыларывыска байырлал хүнүн тускайлап кааны чөптүг болбайн канчаар.

Чайның ортан айының эгези арай хиреліг, хат, шуурганныг, чаъстыг болган. Кудай-дээр, сактырга-ла, уйгу-чыдын чок ажылдыг, хөглүг, баштак, солун улустарны кээргээн, оларга сагыш човаашкынны илереткен-даа чүве ышкаш, "дыштанып алыңар" дигензиг, боранын безин соксадыпкан. Ынчангаш культура ажылдакчыларының дыштанып алырынга таарымчалыг хүннерниң болганын эскерген боор силер.

Кызыл кожууннуң культура килдизиниң ажылдакчылары чиңгине байырлалын ооң мурнунда чылдарда Шамбалыгга, Кур-Черге, Сукпакка, Чербиге эрттиргеннер. Бо чылын аалчылар хүлээп алыр ээлчег Кара-Хаак суму чагыргазынга таварышкан. Ук байырлал суму чагыргазының девискээринде Ак-Даш деп чараш бойдус чурумалдыг черге эрткен. Анаа кожууннуң барык бүгү сумуларының культура шугумунуң ажылдакчылары, оон аңгыда чалаттырган аалчылардан кожуун чагыргазының даргазы Наскыл-оол Ооржак, хоочуннар — Александр Салчак, Көкүжей Маады, Ольга Иргит, Валентина Сымчаан, Алимаа Самдан,Зоя Доржу болгаш өскелер-даа киришкен.

Ийи хүннүң (июль 3, 4) дургузунда үргүлчүлээн байырлалдың программазында майгыннарның, даңгыналарның, тажыларның мөөрейи, хол бөмбүү, хоочуннарның хөглүг чарыжы, эр-хөрээжен улустуң аразында хүреш, найыралдың одаа, дүнеки дискотека, концерт дээш өскеда солун чүүлдер кирген.

Майгыннар мөөрейинге киришкеннериң чамдыызынга доктаап көрейн. Маңаа Элегес-Аксындан келген төлээлер бирги черни ээлээннер. Мында майгын бүрүзү тускай аттарлыг "Өдүген", "Мөңгүлек" аалчылар бажыңнары, эт-сеп шыгжаар камера, кухня, чунар, бок октаар черлер, одаг, ооң чанында от салыр ыышты бичииледир чаргаш, эмгелей салып каан. Бир майгынны "Ресторан "Эне-Сай" деп адаан. Майгынның эжин ажыттынары билек чугааланыр аъш-чем менюзу: "Бо кежээ силерге кыдат кухня бараалгаар" дээр. Ында янзы-бүрү салаттарны, быжыган аъш-чемни делгээни солун.

Элегес-аксычыларның бөлүүн культура одаанын эргелекчизи Сергей Ооржак башкарып келген. Ооң тускай эртеми чок. Ынчалза-даа бо удуртукчуну мактаан дыка хөй кижиниң чугаазын дыңнадым. Ол клуб эргелекчилеп ажылдаандан бээр чаа-ла бир чыл ажып турар. Ооң мурнундагы турган клуб өрттенип кааргa, ээн кагган садыг бажыңын Сергей Ооржак тудугжулар бригадазы тургузуп алгаш, клуб кылдыр эде кылып алган. Чаа клуб ажыдышкынының байырлалынга база киржир аргалыг болган мен.

Бөгүнде бо клуб кожуунда эки дерилгелиг, багай эвес ажылдыгларның бирээзи. Удуртукчунуң кызымак, харыысаалгалыг, организаторжу чоруунуң херечизи бо ышкажыл. Культура ажылдакчыларының байырлалынга ооң бөлүү бир дугаар чыл киржип келгеш, оюн-тоглаа бүрүзүнге төлептиг черлерни ээлээн.

Кожуунда төпчүттүнген ном-саң черинин майгыннары бо мөөрейге ийиги черни алган. Майгыннарны "Дүктүг сыртык", "Буга хырын" деп адааны солун. Аалчынар өргээзин тыва өг хевирлиг кылгаш, ында национал эт-херекселдерни салган. Библиотекарьларның тывынгыр-сагынгыры аттыг улус болгай. Чаа "тиккен" өг Сарыг-Ашактың өг-бүлезинин бооп турар. Өгнү коммерсант күдээзи, Караның ашаа Кенден-Хуурак садып берген.

"Хээли алырларның", "Даштыкы аалчыларның", хөй кадайлыг ажы-төлү элбек Ак-Сал ирейниң дээш оон-даа өске майгыннарның бары дыка солун болган.

Дараазында байырлалды даңгыналарның, кадыннарның, тажыларның мөөрейи үргүлчүлээн. Ук мөөрей хар-назын аайы-биле 3 бөлүкке эрткен. Үжен харга чедир чараш кыстар аразында мөөрейге 1-ги черни Зоя Сүрүнчай (Терлиг-Хая), үженден дөртен беш хар иштинде кадыннар аразындан 1-ги черни Солаана Ооржак (Элегес-Аксы) алган. Дөртен беш хардан өрү назылыглар мөөрейинге культураның хоочуннары киришкен. Оларның күүселдери, чараш шимчээшкинери, дурт-сыны аныяктардан тудак чок болган. Ылаңгыя библиотекарь кырган-авалар Алимаа Самдан-биле Ольга Иргиттиң (Каа-Хем) боттарының тывызык чоруу-биле Ак-Даштың арга-арыында үнген янзы-бүрү оттардан хол-биле кылып алганы негрлер хевин, кааскаллаларын кедип алгаш, Африканың танцы-самын теве бээрге, аянын үүү дээр! Маңаа бирги черни Алимаа Самдан, ийигизин Ольга Иргит алган. Бо мөөрейге "мочак дөмектер", "чигирзиг эриннер", "узун буттар", "магаданчыг карактар" деп шаңналдарның эдиекчилери база бар болган.

Эр улустуң аразынга эрткен мөөрейге бүгү талазыбиле талантылыын көргүскеш, аныяк тажы Амир Салчак (Кара-Хаак) тиилелгени чедип алган.

Хол бөмбүүнге ниитизибиле 6 команда киришкен. Аңаа Кара-Хаактың культура ажылдакчылары бирги, элегес-аксычылары ийиги черни ээлээннер.

Хоочун болгаш аныяк мөгелерниң хүрежи база солун эрткен. Аңаа республикада ат-сураа билдингир мөге, Сукпакта культура одаанын директору Николай Ондарны аныяк мөге Мерген Норлаа (Элегес-Аксы) октааш, шүглүп үнген. Аңаа үжүүрлешкен кижи база-ла аныяк мөге Аяс Сайбуу (Элегес-Аксы) болган.

Хөрээжен улус аразынга болуп эрткен хүрешке Аяна Мандараа (Каа-Хем) ийиги, Шораана Ооржак (Элегес-Аксы) бирги черге төлептиг болганнар.

Хоочуннарның хөглүг чарыжынга Александра Силбисал (Кара-Хаак) шылгараан. Маңаа 50-ден 70 харга чедир спортчуларның киришкенин демдеглеп каайн. Культура ажылдакчыларының 2 хүн дургузунда үргүлчүлээн байырлалын кожууннуң культура килдизиниң даргазы Клара Сыйбааевна Монгуш, оргкомитеттиң даргазы, төпчүттүнген ном-саң черинин директору Алевтина Окай-ооловна Халбажык, Кара-Хаак суму чагыргазының даргазы Борис Чүдей-оолович Ооржак олар организастап эрттиргеннер. Байырлалдың киржикчилери арыг агаарга мага хандыр дыштангаш, оюн-тоглаага киржип, хөглеп алгаш, сеткил ханган тарап чанганнар. Кандыг-даа байырлалды төөгү, сактыышкыннар, эргиде ажылдап чораан кижилер-хоочуннар каастаар деп бодаар мен. Кызыл кожууннуң культура килдизиниң удуртулгазынын хоочуннары-биле өөрүшкүнү, мунгаралды деңге үлежип, оларны кезээде утпайн, сактып, бодап чоруурумактаксанчыг.

Дараазында чылын культура ажылдакчыларының байырлалы чаңчыл езугаар Элегес-Аксы суурга болуп эртер. Суурнуң клувунуң эргелекчизи Сергей Чамырык-паевич Ооржак аалчыларны хүлээп алырынга белен болурун аазаан.

Ольга САНДАРАА.

Сара Монгушовна Ооржакка төрүттүнген хүнүн таварыштыр

Угбам сеңээ

Элезинге аңдаштанып, херлип, шөйлүп,
Эриин дургаар хаак-аът мунуп, сывыртажып,
Чалгыглары дүргектелип ойнап чыдар
Чадаана хем суун ижип, эштип өстүп.

Ырда кирген Чадаана хем кызы болгаш
Ындыг боор сен, чуруп каан дег чараш чордун.
Кыдырыктыг кара-хүрең карактарлыг,
Кыза тутса чаңгыс тудум белдиг чордун.

Азарганчыг хензиинден-не мөзүлүг сен,
Ажы-төлдүң идегелдиг авазы сен.
Ажыл-ишке тура дүшпес соруктуг сен.
Аваң күжүр, дуңмаларың чоргаары сен.

Өстүрүшкеш, өөредип, өглеп-баштап,
Өрү тырткан энерелдиг угбам-дыр сен.
Чагып-сургаар, уштап-баштаар сөзүң дыңнап,
Чандыр, баспайн кызып чоруур ужурум ол.

Аас-кежик өөрүшкүлүг чырык хүннер
Авам ышкаш угбам сеңээ көвей болзун!
Аарыг-аржык, айыыл-халап ойлап турзун,
Аяс дээрин, алдын хүнүн камгалазын!

Раиса САТ.

БАШТАЙГЫ ИМПРИНТЕР ТЫВАДА

СБС-АГРО-нуң Тывада девискээр аайы-биле филиалы Кызылда "Домовой" магазинде баштайгы импринтерни тургускан. Импринтер дээрге чек, эгидер чек азы түннел чек долдурар механиктиг тургузуг. СБС-АГРО банкының бо чаа ачы-дуза чедирилгезин чүгле СБС-АГРО банкыда агар саннарлыг садып алыкчылар эвес, харын делегейниң төлежилге системазында кирип турар өске-даа банкыларның пластиктиг карточкаларын алган кижилер ажыглап болур. Системаның эң улуг кежигүннериниң бирээзи STB CARD компания. Ооң Россияда кежигүннериниң саны 150 банк, олар 2,7 млн. ажыг пластиктиг карточкаларны үндүрген. Системада ажылдап турар банкоматтарның саны 850 четкен.

Мооң ажыктыг талазы — туда акша төлевейн бараан-нарны, өске-даа чүүлдерни садып алыры. Телефон дамчыштыр операторнуң кылыры авторизация түннелин манап алгаш, клиент (садып алыкчы) магазинден туда акша төлевейн садыглап болур. Магазин, карточкалар ээлеринден чүү-даа тыртпас, харын садып алган бараанларның өртээнге 3-тен 5 хуу чедир чиигелдени кылып болур. Харын магазин орулгалыг болур, чүге дизе, ындыг карточкалар-биле даштыкы чурттарның ындыг карточкалар алган хамаатылары безин садыглаар. Агар санда валютала бар болза, делегейниң кайы-даа булунунга баргаш, садыглап ап болур силер.

Ындыг магазиннер Абаканда 38, Красноярскиде — 70 ажыг Кызылда "Домовой" магазинден аңгыда, ам-даа ийи ындыг магазинни ажыдарын манап турар.

Бистиң корр.

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Ажыл-агыйлар рыноктуң берге тевиинге алыскаш, хоозураашкынга, буураашкынга таваржып, ооң ажылчыннары 1994 чылдан бээр холунга акша-төгерик тудуп көрбээн. Ындыг-даа болза Чөөн-Хемчик кожууннуң "Хорум-Даг" колхозунуң ажылчыннары, колхоз баштаар черинин удуртулгазы-биле эп-найыралдыг ажылдап келгеннер. Колхозтуң хөй чылдарда ажылдап келген машина-техниказынга кандыг-даа септелге чок, эки ажыглап турары бо берге үеде чүгле колхозка эвес, кохозчуларга кончуг ажыктыг.

Аныяк тракторист Виталий Деге школа доосканы, адазы хоочун тракторист Деге Ондарга дузалакчылап ажылдааш ам дуржулгалыг тракторист, хөй ажы-төлдүң адазы, чонунга хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи. Хоочун механизатор часкы үеде улустуң огородун аңдарып берип, чайгы, күскү үелерде чай аразында чонунга дузалап, улустуң кезип алган сигенин, ыяш-дажын ажыл шагынын сөөлүнде азы мурнунда эртен, кежээ сөөртүп берип турар. Кышкы үеде Ак-Хая ховузунда малчыннарга сигенни чедиргеш, улаштыр Чадаананың хөмүр-даш уургайынче чоруптар.

Кышкы үеде одаар ыяш, хөмүр-даш, сиген сөөртүп алырынга суурнуң чонунга колхоз баштаар чери улуг дузаны чедирип турар. Кымда кывар-чаар материалдар бардыр, ол улустуң дилээн хандырып бээрин колхоз баштаар чери механизаторларга айтыышкынны берген. Акша-төгериктиң бергези-биле чонга транспорт ажыглалы дээш төлевир каш катап чиик. Колхозтуң хоочуннарынга транспортту халаска берип турар, чүгле кывар-чаар материалдар тыптынып алыр. Хорум-Даг суурнуң чурттакчылары, колхозтуң хоочуннары биче сеткилдиг, ажылгыр механизаторларга, колхозтуң баштаар черинге өөрүшкүнүң чылыг сөстерин сөглеп чоруур.

Делег-оол КУУЛАР.
Хорум-Даг суур.

ӨСКҮСТЕРНИ ӨӨРТКЕН

Кызылдың школа интернадында өөренип турар өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чокка арткан уруглар бо чайын Дус-Хөлге бодунуң автобузу-биле чедип, дыштаныр аргалыг апарган.

РФ-тиң Президентизи Б. Н. Ельцин бо чылдың май 31-де № 170-рп айтыышкынын езугаар автомашина, чымчак эт-херексел болгаш технологтуг дериг-херекселдер садып алыры-биле Кызылдың школа-интернадынга 300 муң рубльди үзүп берген. Б. Н. Ельцин эрткен чылын школа-интернаттың өөреникчилеринге 200 муң рубльди база бергениң өөреникчилер, оларның башкылары утпаан.

Б. Ельцин ниитизи-биле Россияның уругларының социал камгалалын хандырарынга 8 млн. рубльди ийиги кварталда берген.

Василий КРИВДИК.

БАЙЫРЛАЛЫҢАР-БИЛЕ!

Россия Почтазының хүнү-биле республиканың почта харылзаазының бүгү ажылдакчыларынга "Шын" солуннуң коллективи байыр чедирип, бүгү-ле эки чүүлдерни күзеп тур.

СБС-АГРО-ПУҢ ТЫВАДА ДЕВИСКЭЭР ААЙЫ-БИЛЕ ФИЛИАЛЫ

шалың төлээриниң автоматчыткан системазын бараалгадып тур.

ООҢ СИЛЕРНИҢ ОРГАНИЗАЦИЯГА БЭЭР АРГАЛАРЫ БОЛЗА:

— туда акшаны дажыглаар болгаш шыгжаар үеде оларның бүрүн-бүдүн болурун хандырары.
— бухгалтерниң касса операцияларын дүргедедири.
— шалың оочурун кызырары болгаш оон-даа өске.
— кандыг-бир чылдагаан-биле алдынмайн барган шалың акшаны ыңай-бээр дужаап, дедир ап турбас.

СИЛЕРНИҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫҢАРГА АЖЫКТЫГ ТАЛАЛАРЫ:

— СБС-АГРО-га агар санны халас ажыдары болгаш STB GARD (GIRRUS) MAEZTRO болгаш VIZA ELEKTRON деп комплект карточкаларны алыр
— шалыңны, стипендияны, пенсияны хууда банк агар санындан дүрген алыры
— коммунал ачы-дузазын төлээри болгаш алыры
— шилчиткен акшаны ол-ла хүнүнде алыры
— хонуктуң кайы-даа үезинде банкомат дамчыштыр акшазын агар сандан алыры

Тайылбыр алыр телефоннары: **2-48-23, 2-54-33.**
Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 37 А.
РФ-тиң ТБ-ниң чөпээрел № 61.

Усть-Абаканда чедир туттунмаан **ийи квартиралыг коттеджини садып тур мен.** (Тууйбудан туткан ол бажыңда квартира бүрүзүнде удуур ийи зал, 25 дөрбелчин метр кухня, улуг веранда бар, төпчүткен канализацияны киирген, чунар чер, туалет, 25 сотка огород бар).

Өртээ 65 муң рубль. Садыглажып болур мен.

АЙТЫРАР ТЕЛЕФОНУ **Абаканда 5-32-55** (ажылдаар чер), **3-01-18** (бажыңда).

ДЕМНИГ АЖЫЛДЫҢ ТҮННЕЛДЕРИ

ТР-ниң Президентизиниң инициативазы-биле Иштики херектер яамызы өске яамылар болгаш ведомстволар-биле демнежип алгаш, июнь айның 17-ден 27 хүннеринде социал-профилактика ажылдарын чоруткан.

Баштайгы хүннерде ИХК-ның наркология, психиатрия болгаш кеш аарының диспансериниң профилактиктиг учедунда бактааттынган кижилерни хынап тура, шээр аарыгларлыг 6, арагачы 23, 29 наркоманнарны учетка немей тургузуп, ажы-төлүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас улчуп тояап чоруур 7 ада-иени тыпканнар.

Аныяктар хостуг үезин канчаар эрттирип турарын өөренип көөрү-биле хоорайның дискотекаларынче, Культураның болгаш дыштанылганың национал парыгынче, Улуг-Хемниң эриин дургаар ногаан сесерликтерже болгаш дачаларже үнүүшкүннерни организастаан.

Хыналда чүнү көргүскенил? Чамдык чурттакчылыг черлер чоогунда уруглар ойнаар шөлчүгештер, почта хааржактары, бок төгер тускайлаттынган черлер чок. Аныяктарга, элээдилерге культура-массалыг хемчеглер кайда-даа эртпейн турар. "Висисей" Культура бажыңының чоогунда чурттап турар чурттакчылар-биле ажык чугааны чорударга, танцыга аныяктар эзирик келгеш шош-содаа үндүрүп, дүвүренчиг байдалды тургузуп турарын хомудан, дискотека шактарын кызырар талазыбиле дилегни киирген.

Паспорт чурумун болгаш өртке удур айыыл чок чорукту хынаар сорулга-биле хоорайда ниити чуртталга болгаш аалчылар бажыңнарында чурттакчыларны хынаан. Ооң түннелинде, паспорт чурумун үрээн 411, орт айыылының дүрүмнеринге хамаарыштыр 359 хажыдыышкынны илереткен. Суворов кудумчузунда Лентывтудугнуң общежитиезинде чурттакчылар счетчиктер чок болганындан, чырык дээш төлевир төлевейн турар. Бажың боду ажыглаар арга чок сандан үнген, бок төгер черлер чоогунда болганындан ол чоок-кавы долгандыр девискээр аргажок чуттуг, санитарлыг негелдеге дүүшпес.

Үстүнде чоруттунган хемчеглер-биле чергелештир УПФАЭ, КУУ, ИХЯ ажылдакчылары садыг шугумнарында болгаш чурттакчы чон ортузунда кылымал арага кылыгларын садып турарларны база республикадан эът, дүк, өннүг металлды төпшээрел чокка үндүр садар чоруктарны илередип тывар ажылдарны кылган. 1599 рубль түнге эътти, 406,5 литр спиртти хавыргаш, 45 хамаатыга торгаалдарны онааган.

Июнь 17–27 хүннеринде 3 кем-херекти изии-биле ажыткан, дилээшкинде турган 4 кижини туткан, аңгы-аңгы хемчээлдиг чурум үрээшкиннери дээш 335 кижиге административтиг харыысалганы онаап, хөй-ниити черинге араганы эзириктер ижип алган чорааны дээш эзириктер сергедир черже 52 кижи кирген, 139 кижини бүрүткээн.

Он хүннүң чымыштыг ажылиштиң түннелинде хоорайга корум-чурум байдалы экижээни демдеглеттинген.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

ХАЙЫРААН СИГЕННИ

"Бай-Тал" совхозтуң артыы талазында арендатор сигенчилерге 67 гектар сиген шөлүн быжыглаан. Ол сиген шөлүнүң ээлери Кайгал-оол Чылбак-оол биле Кокпалаар Кара-Донгак олар чыл санында багай эвес сигенниң дүжүдүн ап келгеннер. Бо чылын олар часкы суггарылганы орайтады эгеледилер. Чүге дизе, соок-хаттыг хүннер хөй болган, ындыг-даа болза, олар шөлүн чада салып алгаш орбаннар. Суггарылганы эки чорутканындан шөлүнүң бо чылгы дүжүдү эки үнүп олурар. Ооң кадында алды айның чагган чаъзы база дөгүм болган. Ынчалза-даа...

Чаа үнүп орган сигенни суурнуң хууда малы саза базып, чаш сигенниң өзүлдезинге улуг когаралды чедирип турары дыка-ла хомуданчыгдыр. А кажан күскээр чайын сиген ажаап ап турар үеде көөр болзунарза, ол шөлге машина-балгаттыг кижилерниң хөйү кайгамчык апаар. Олар боттары-даа ап, кышкы турлагларже-даа сөөртүп турары билдинмес. Бо чылын ол шөлден эки шынарлыг сиген алыры чөгенчиг-дир деп, Кайгал-оол Чылбак-оол хомудап чугаалаар-дыр. Шынап-ла, шөлдү хууда чоннуң малы эртен-кежээ саза базып туруп берген. Суурнуң чагырга даргазы кайнаар көрүп, чүнү бодап турар ирги?

Каң-оол ИРГИТ.
Бай-Тал суур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАГА КАРА БОЛГАШ ӨҢНҮГ МЕТАЛЛДАР АРТЫНЧЫЛАРЫН БЕЛЕТКЭЭР, БОЛБААЗЫРАДЫР, САЙГАРАР БОЛГАШ ҮНДҮР СӨӨРТҮР ДУГАЙЫНДА ТҮР ДҮРҮМ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАДА КАРА БОЛГАШ ӨҢНҮГ МЕТАЛЛДАР АРТЫНЧЫЛАРЫН БЕЛЕТКЭЭР, БОЛБААЗЫРАДЫР, САЙГАРАР БОЛГАШ ҮНДҮР СӨӨРТҮР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТҮР ДҮРҮМНҮ БАДЫЛААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1999 чылдың июль 6 № 561 Кызыл хоорай

Өңнүг болгаш кара металлдарның артынчыларын белеткээр, шыгжаар болгаш дужаар талазы-биле каттышкан күрүне бүдүрүлгезин тургузар дугайында" Тыва Республиканың Чазааның 1999 чылдың декабрь 22-де № 843 доктаалын күүседири-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республикага кара болгаш өңнүг металлдар артынчыларын белеткээр, болбаазырадыр, сайгарар болгаш үндүр сөөртүр талазы-биле Түр дүрүмнү бадылаар.

2. Тываның чөпшээрел-бүрүткел палатазы (Кара-Сал) бо доктаалды хүлээп алган үеден эгелээш, бадылаан дүрүмнү езугаар кара болгаш өңнүг металлдар артынчыларын белеткээринге,шыгжаарынга болгаш дужаарынга чөпшээрел бээрин боттандырар.

Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 1999 чылдың июль 6-да доктаалы-биле бадылаан.

1. НИИТИ ЧҮҮЛ

1.1. Тыва Республиканың девискээринге өңнүг болгаш кара метеллдар артынчыларын белеткээр, болбаазырадыр, сайгарар болгаш үндүр сөөртүр дугайында Түр дүрүмнү Россия Федерациязының Чазааның "Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар дугайында" 1992 чылдың февраль 7-де № 2300-1 (1996 чылдың январь 9-та чаарткан), "Долгандыр бойдус хүрээлелин камгалаар дугайында" 1991 чылдың декабрь 19-та № 2060-1 (1993 чылдың июнь 2-де чаарткан), "Тыва Республиканың девискээринге өңнүг болгаш кара металлдар артынчыларын белеткээр, болбаазырадыр, сайгарар болгаш республикадан дашкаар үндүр сөөртүр ажылдарны боттандырып турар күрүне бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга чамдык хевирлерге чөпшээрел бээриниң дугайында" 1998 чылдың сентябрь 25-те № 158-ФЗ хоойлужудулгаларынга дүүштүр ажылдап кылган.

1.2. Өңнүг болгаш кара металлдар артынчыларын белеткээринге ажыл-агаы чорудулгазының дараазында хевирлери хамааржыр:

— өңнүг, кара металлдар артынчыларын садып алыры;

— өңнүг, кара металлдар артынчыларын складтарга шыгжаары;

— Тыва Республиканың девискээринге өңнүг, кара металлдар артынчыларын тургузары;

— ГОСТ-ка дүүштүр оларны хүлээп алыры, шыгжаары, савалаары болгаш ынай-бээр дажыглааары;

— Тыва Республиканың девискээринден үндүр сөөртүрү.

1.3. Тыва Республиканың девискээринге өңнүг, кара металлдар артынчыларын белеткээрин, болбаазырадырын, сайгарарын, үндүр сөөртүрүн чүгле специализастаан каттышкан күрүне бүдүрүлгези чорудар.

Бо Түр дүрүм үлетпүрге ажыглап болур өңнүг болгаш кара металлдар кылыгларынга, маркалаан, үрелбээн кылыгларга, баштайгы хевирин чидирбээн комплект кылыгларга, электротехниктиг кылыгларга хамаарышпас, ындыг кылыгларны белеткевес болгаш садып албас.

Ажыглаар шынарын чидирген, үрелген, шуут эргижиреп калган өңнүг болгаш кара металлдар артынчыларын юридиктиг албан черлеринден, хуу кижилерден садып алыр-садар керээлерни езугаар, чогуур документилер барда хүлээп ап болур, оларны үндүр бижээн актыларны керээге кожар, хуу кижилер амыдыралга ажыглап турган эдилелдериниң артынчыларын дужаап болур.

Тыва Республиканың девискээринге өңнүг болгаш кара металлдар артынчыларын белеткээр специализастаан каттышкан күрүне бүдүрүлгези Тываның чөпшээрел-бүрүткел палатазындан чөпшээрелдиг болур, ооң негелделерин сагыыр хүлээлгелиг.

2. БИЛДИРИИШКИННЕРНИ ХҮЛЭЭП АЛЫРЫНЫҢ, ЧӨПШЭЭРЕЛ БЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

2. 1. Чөпшээрел алырыбиле дараазында документилерни киирер:

— доктааткан чурумну езугаар билдириишкин;

— тургузукчу документилерниң хоолгазы, бир эвес оларны нотариус бүзүретпээн болза, оригиналдарны дужаар;

— бүдүрүлгени күрүнеден бүрүткээн дугайында хереченилелдиң хоолгазы;

— билдириишкинни чугаалажып көргени дээш төлевир кылганын бадыткап турар документ, ооң хемчээли хоойлу езугаар күш-ажыл төлевириниң адаккы үш хемчээли;

— учетка тургускан дугайында үндүрүг органының шынзылгазы;

— норма-чижек-методиктиг хандырылга дугайында медээ (норматехниктиг документацияның даңзызы, ГОСТ, дүрүм, тайылбыр литературазы);

— бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының организас-техниктиг аргаларының, материал-техниктиг хандырылгазының, экологтуг байдалының дугайында медээ (турар шөлү, чүү хирени хүлээп ап болуру, хааржак-саваларның барчогу, кажаа-херими, камгалалы, деңзи ажылагыйы, деңзилерниң хевири);

— өңнүг болгаш кара металлдар артынчыларын тургузар бажыңны шинчилээн акт хоолгазы (Тыва Республиканың долгандыр хүрээлелди камгалаар талазы-биле күрүне комитеди тургузар);

— өңнүг болгаш кара металлдар артынчыларында радиоактивтиг, частыр бүдүмелдерни шинчилеп шыдаарын бадыткан турар документ хоолгазы;

— радиоактивтиг айыл чок болур контрольду боттандырар эргежок чугула контроль-хемчээл приборларының барының (дозиметр) дугайында медээ,

— хүлээп алыр пунктуларның турар бажыннарын арендага алганының дугайында керээлерниң хоолгазы, аңаа оларның турар черин, керээлерниң хуусаазын айтыр;

— деңзилерни хынаанының дугайында документ хоолгазы;

—специалистерниң профессионал белеткелиниң дугайында медээ;

— өртке удур албанның түңнели;

—өңнүг, кара металлдар артынчыларын болбаазырадып, шыгжаарынга тус чер бот-башкарнылга органнары-биле чөпшээрежилгези;

— санитар-эпидемиология хайгааралының түңнели.

Чөпшээрел бээриниң дугайында билдириишкинни чүгле үстүнде айыткан документилер барда хүлээп алыр.

2.2. Чөпшээрел алыкчылары берген медээлери дээш хоойлу мурнунга харысалгалыг болур.

2.3. Чөпшээрелди бээрбербезиниң дугайында шиитпирни билдириишкинни алган хүнден 30 хонук иштинде шиитпирлээр.

Немелде, ооң иштинде хамаарышпас экспертиза кылыры эргежок чугула апарза, шиитпирни эксперт түңнелиниң соонда 15 хонук иштинде хүлээп алыр, ынчалза-даа 60 хүнден эртпес. Экспертизаның өртээ объект бүрүзү дээш күш-ажыл төлевириниң адаккы 20 хемчээли болур.

Чамдык таварылгаларда, экспертизага киирер материалдарның байдалы болгаш хемчээли улгады берзе, чөпшээрелди бээр азы бербезиниң дугайында шиитпирни чөпшээрел-бүрүткел палатазының даргазы 30 хонук чедир узадып болур.

2. 4. Тыва Республиканың девискээринге өңнүг, кара металлдар артынчыларын белеткээринге чөпшээрел дээш күш-ажыл төлевириниң адаккы 10 хемчээлинге чөпшээрел чыылдазын чорудар.

2. 5. Чөпшээрелди Тываның чөпшээрел-бүрүткел палатазының агар санынче төлевирни киирген соонда 1 чыл хуусаалыг бээр.

2. 6. Бир эвес бо ажылды элээн каш ырак черлерде объектилерде чорудуп турар болза (специализастаан каттышкан күрүне бүдүрүлгезинден өске черлерде) чөпшээрел алыкчызынга бээр чөпшээрел-биле кады ооң хоолгазын бергеш, объект бүрүзүнүң турар черин айтыр.

2. 7. Чөпшээрел хоолгазын бергени дээш хоойлу езугаар ажыл-төлевириниң адаккы 8 хемчээлинге акша төлээр.

2. 8. Чөпшээрел бээринден ойталаан таварылгада 3 хонук иштинде бижимел харыы бээр, ойталаан чылдагаанын айтыр.

Чөпшээрел бээринден ойталаарының кол чылдагааннары:

— документилерге меге медээлер бээр болза чөпшээрел бербес;

— ажылды озал-ондак чок чорударынга чогуур байдалдар таарышпас деп эксперт түңнели үндүрген таварылгада;

— чөпшээрел езугаар ажылдап тургаш, ооң негелделерин хажытканда;

2. 9. Чөпшээрел бээринден ойталаан таварылгада чөпшээрел алыкчызы хоойлуга дүүштүр хомудал киирип болур.

2. 10. Чөпшээрелди эде кылдырарда, хуусаазын узадырда ону ап турган чурумну езугаар чорудар.

2. 11 Чөпшээрелди юридиктиг албан черинге азы өске кижиге дамчыдып болбас.

3. ӨҢНҮГ, КАРА МЕТАЛЛДАР АРТЫНЧЫЛАРЫН БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ, БОЛБААЗЫРАДЫРЫНЫҢ, САЙГАРАРЫНЫҢ АЖЫЛЫН ОРГАНИЗАСТААРЫНЫҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

3.1 Өңнүг, кара металлдар артынчыларын белеткээр, болбаазырадыр, сайгарар специализастаан каттышкан күрүне бүдүрүлгелери дараазында негелделерни сагыыр хүлээлгелиг:

— өңнүг, кара металлдар артынчылары-биле ажылдаарының нормаларын болгаш дүрүмнерин сагыыр;

— өңнүг, кара металлдар артынчыларын белеткеп тургаш, документилерни тургузар, металл артынчызы дужааган кижи бүрүзүнүң паспортта айыткан медээлерин ыяапла бүрүткээр, юридиктиг албан черлериниң аттарын, адрестерин, деңзилерин, металлдарның аттарын, кайын алганын айтыр;

— складтарга шыгжап турда металлдарны радиоактивтиг бүдүмелдерден хынаан дугайында документилиг болур;

— өңнүг, кара металлдар артынчыларын республикадан дашкаар сөөртүр үеде (Россия иштинге азы даштыкыже сөөртүрү хамаарылга чокка) оларны сөөрткен машина бүрүзүнге Тываның чөпшээрел-бүрүткел палатазының бир удаа бээр чөпшээрелин бээр, артынчыларны алыр черниң адрезин айыткан фактураны бижиир, оларның банк, почта адрестерин, керээлерин айтыр;

—өңнүг, кара металлдар артынчыларын белеткээрин организастаарынга таарыштыр дерип-селээн склад бажыннарлыг болур;

— складтарны, девискээрни, шөлдерни камгалаар негелделерни хандырар;

— Түр дүрүм талазы-биле тайылбыр ажылын кварталда бир удаадан эвээш эвес чорудар, ону журналга демдеглээр.

3.2. Хүлээп алыр пунктуга көскү черге азар чүүлдер болза:

а) бо Түр дүрүм;

б) организацияның удуртукчузу бадылаан, өңнүг, кара металлдар артынчылары садып алырының өртээ;

в) өңнүг, кара металлдар артынчыларын белеткээр, болбаазырадыр, сайгарар чөпшээрел алган организацияның чөпшээрел хоолгазы, аңаа таңманы салыр;

г) контороль органнарының адрестери, телефоннары (5 эгеге дүүштүр).

д) хүлээп алыр-дужаар актыларның үлегер-майыы;

е) өңнүг, кара металлдар артынчыларын хүлээп алыр бүдүрүлгениң (организацияның) удуртукчузунуң бүзүредилге бижии;

ж) хүлээп алыр пунктунуң ажылының чуруму;

з) хүлээп алыр пунктузунуң ажылдакчыларынга кылган тайылбыр дептери.

3.3 Өңнүг, кара металлдар артынчыларын хууда кижилерден хүлээп алырының немелде негелделери:

—эрги шагның эдилелдерин чыып, садары бо Түр дүрүмге хамаарышпас, ону РФ-тиң Президентизиниң 1994 чылдың май 30-де № 1108 "Эрги шагның эдилелдерин сайгарар болгаш культураның үнелиг чүүлдерин камгалаар талазы-биле күрүне контролюнуң толээлелге органын тургузар дугайында" Чарлыынга дүүштүр боттандырар;

—артынчыларны хүлээп ап, өскээр дажыглаар үеде айыыл чок болурун хандырар сорулга-биле шериг бүдүрүлгезиниң металл артынчыларын садып алырын хоруур;

—хамааты саарылгадан хураап алган азы садарынга онзагай чурумну доктааткан чүүлдерни (ок-бижек, боо-чепсек аймаа) база "Чондан үнелиг металлдарны, даштарны садып алырының дүрүмү" деп РФ-тиң Чазааның 1994 чылдың сентябрь 26-да № 1089 доктаалында айыткан чүүлдерни садып алырын (садарын) хораан.

—хуу кижилерден болгаш юридиктиг албан черлеринден электротехниктиг артынчыларны, үлетпүрүң конструкция ар-тынчыларын, ужар чүүл артынчыларын, хоорайның архитектура интерьериниң артынчыларын (сандайларны, платформаларны, тураскаалдарны, хөөрлер кажааларын, крестерни, бок саваларын, таблицаларны, өске-даа чүүлдерни) садарын хораан.

4. ӨҢНҮГ, КАРА МЕТАЛЛДАР АРТЫНЧЫЛАРЫН БЕЛЕТКЭЭР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЖЫЛДАРНЫҢ ЧУРУМУ

4.1. Тыва Республиканың девискээринде ажылдап турар бүгү специализастаан каттышкан күрүне бүдүрүлгелери, өңнүг, кара металлдар артынчылары белеткээр үеде оларны садып алыр, садып-сайгарарынга холбашкан бүгү ажылдарны чүгле банк албан черлерин таварыштыр чорудар.

4.2. Туда акша-биле санажылгалар чорудар үеде бүдүрүлге бүрүзү кассалыг болур, касса дептерин "Россия Федерациязынга касса операцияларын чорудар чурумга" дүүштүр долдурар, ону РФ-тиң Төп банкызының инструкциязын езугаар бадылаан.

4.3. Кассалардан туда акшаны белеткелчилер, чарыгдаар касса ордерин езугаар төлээр, ол документиге ат салып, штамп кагар, түңүн бижимел-биле айтыр.

Акша төлээн документиге организацияның удуртукчузу болгаш бухгалтери ат салыр.

4.4. Кассаның чарыгдал ордери өңнүг, кара металлдар артынчылары хүлээп ап турар үеде белеткелчиге үргүлчү турар.

4.5. Өңнүг, кара металлдар артынчыларын хүлээп алыр үеде бүгү операцияларны (металлдар артынчыларын ылгаарда, деңзиттери, артынчылар дулаарда, өскээр даңзыглаар үеде) ажыглаарын, ооң ажыглаарын, ооң ажыглаарын, ооң

ИЮЛЬ 12-ДЕН 18-КЕ ЧЕДИР

Понедельник — июль 12

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 КУЛЬТУРА МЕДЭЭЛЕРИ.
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.15 ХУУЛГААЗЫННАР ШӨЛҮ.
11.20 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
12.00 МЕДЭЭЛЕР
12.15"КВН-99".
14.15 Мультфильм.
14.30 "Кады" деп программа.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Гарри — хар кижи", т/с.
15.40 Мультфильм.
15.55 Сылдыстар шагы.
16.30 Он алды харга чедир...
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 "Графиня де Монсоро", т/с.
19.15 "Маска кеткен кижи".
20.00 "Айтыр салаа", детектив, 1-ги кезээ.
21.00 ҮЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Даг чурттуг кижи-IҮ", т/с.
22.35 КӨРҮШ.
23.20 Бут бөмбүүнүң допчулалы.
23.50 "Клим Ворошилов-2 деп танк", уран-чечен фильм.
01.35—01.55 МЕДЭЭЛЕР.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгиниң мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир.
7.45—7.56 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн.
9.15 Дежурный кезек.
9.45 Бараааннарны—почта дамчыштыр.
10.10 "Миледи", т/с.
11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.35 "Бичии тояанчы", ургларга т/с.
12.30 КӨРҮШ.
13.30 Мультфильмнер.
13.45 Музыка.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Антонелла", т/с.
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Орус лото.
17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.30 Суурга.
17.55 Гомеопатия болгаш кадыкшыл.

"ТЫВА"
18.00 Кайгамчыктыг делегейивис.
18.20 Диалог.
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 "Төгерик стол". "Үндүрүг онаалдазында чаа үүлдер".
19.20 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.40 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 Баштайгы көрүштен ынакшыл.
21.20 "Меге өглениишкин", мелодрама.
22.45 Акуна матата.
23.50 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.05—00.35 МЕДЭЭЛЕР.

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.25 Градусник.
7.30 Криминал.
7.40 Мен — камгалакчызы мен.
7.50 Дуза.
7.55 Акша айтырыы.
8.05 Дириг амытаннар дугайында медээлер.
8.10 Мультфильм.
8.20 Кардан өзээ.
8.25 Градусник.
8.30 Криминал.
8.45 Акша айтырыы.
9.00 БӨГҮН.
9.10 "Чедимчелиг солдаттар", уран-чечен фильм.
10.00 БӨГҮН.
10.15 ДУҮНГҮ ТҮННЕЛДЕР.
11.15 "Ойнаар-кыстар".
11.30 "ТҮННЕЛДЕР.
12.00 БӨГҮН.
12.20 "Хүртүден чайла!".
12.30 "Эрги телевизор" көргүзер. "Ийи капитан", уран-чечен фильм.
14.00 БӨГҮН.
14.20 Эззиниң ажыл-херээ.
15.10 Мультфильм.
15.20 БО ШАКТА.
16.00 БӨГҮН.
16.25 "Нью-Йорк. Төп парк", т/с.
17.20 Дуза.
17.45 Криминал.
18.00 БӨГҮН.
18.30 ТҮННЕЛДЕР.
19.05 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
20.00 БӨГҮН.
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
21.20 "Пулемет блюзу", боевик.
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.05 ИТОГО.
00.25—01.13 Антропология.

ТВ ЦЕНТР
22 ШАККА ЧЕДИР ПРОФИЛАКТИКА.
22.00 МЕДЭЭЛЕР.
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Ыыттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.
05.00 МЕДЭЭЛЕР.

Вторник — июль 13

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.15 Каткы-хөг панорамазы.
10.50 Хуу библиотека
11.00 "Сылдыстар дайыны", т/с .
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 "ДОБРЫЙ ДЕНЬ"
13.00"Амы-тындан артык салыг", т/с.
14.00 Мультсериалдың баштайгы көргүзүү.
14.30 "Кады" деп программа.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Гарри—хар кижи", т/с.
15.45 Аас-кежиктиг таварылга.
16.30 Он алды харга чедир...
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 "Графиня де Монсоро", уран-чечен фильм.
19.15 Ол мынчаар болган.
20.00 "Айтыр салаа", детектив, 2-ги кезээ.
21.00 ҮЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Ол кыс силерге ынак", комедия.
23.10 "Гагаринниң өлгени". Фактылар болгаш тайылбырлар.
23.40 "Кара дээр", т/с.
00.30—00.50 МЕДЭЭЛЕР.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгиниң мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир.
7.35 Айыыл чок чорук.
7.45—7.56 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн.
9.15 Дежурный кезек.
9.45 Бараааннарны — почта дамчыштыр.
10.10 "Миледи", т/с.
11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.35 "Бичии тояанчы", т/с.
12.30 "Мээң өг-бүлем".
13.30 Мультфильм.
13.45 Музыка.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Антонелла", т/с.
15.20 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Музыка.
16.25 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с.
17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.30 Суурга.
18.00 Мультфильм.
18.10 Гомеопатия болгаш кадыкшыл.

"ТЫВА"
18.20 СПИД. Дорт эфир. Тел.: 3-27-69; пейджер 056, тел: 3-22-01.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.10 Хүннүн-не.
19.30 МЕДЭЭЛЕР.
19.40 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45"Аншлаг", көргүзер.
21.20 "Паспорт", кинокомедия.
23.15 Урмас Отт Борис Громов-биле беседада.
00.20 Дежурный кезек.
00.35—01.05 МЕДЭЭЛЕР.

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.25 Градусник.
7.30 Криминал.
7.40 Мен — камгалакчызы мен.
7.50 Дуза.
7.55 Акша айтырыы.
8.05 Дириг амытаннар дугайында медээлер.
8.10 Мультфильм.
8.20 Кардан өзээ.
8.25 Градусник.
8.30 Криминал.
8.45 Акша айтырыы.
9.00 БӨГҮН.
9.10"Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
10.00 БӨГҮН.
10.15 Криминал.
10.45 Телеоюн.
11.15 Мультфильм.
11.25 "Мен болгаш мээң ыдым", дог-шоу.
12.00 БӨГҮН.
12.20 "Хүртүден чайла!"
12.30"Эрги телевизор" көргүзер. "Ийи капитан", уран-чечен фильм.
14.00 БӨГҮН.
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
15.20 БО ШАКТА.
16.00 БӨГҮН.
16.25 "Нью-Йорк. Төп парк", т/с.
17.20Дуза.
17.45 Криминал.
18.00 БӨГҮН.
18.30 БО ШАКТА.
19.05 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
20.00 БӨГҮН.
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
21.20 "Императорнуң оглунуң оглунуң оглу".
22.40 "Ойнаар-кыстар".
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.00 "Ынакшыл болгаш хан", уран-чечен фильм.
00.40—01.18 Антропология.

ТВ ЦЕНТР
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Буруулуу", т/с.
15.25 "Экспедиция", барымдаалыг сериал.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.00 "Дил биле Паско", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 "Бирги чергениң өлүрүүшкүнү", т/с.
21.30 "Элвин болгаш хөөрүктер", м/с.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
03.00 "Омерта, азы Ыыттавас дугайында саавыр", т/с.
03.55 Петровка, 38.

Среда — июль 14

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.15 "Каламбур".
10.45 Мультфильмнер.
11.10 "Сылдыстар дайыны", т/с.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 "ДОБРЫЙ ДЕНЬ".
13.05 "Амы-тындан артык салыг", т/с.
14.05 Мультсериал.
14.30 "Кады", деп программа.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15"Гарри—хар кижи", т/с.
15.45 Тергиин өөнүктер.
16.00 Джунглиниң кыйгызы.
16.30 Он алды харга чедир...
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 "Графиня де Монсоро", т/с.
19.15 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
20.00 "Уттундурган өлүрүүшкүн", детектив, 1-ги кезээ.
21.00 ҮЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Байырлыг полицейжи!", фильм.
23.20 "Полицияга апокалипсис".
23.45 "Кара дээр", т/с.
00.30—00.50 МЕДЭЭЛЕР.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгиниң мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир.
7.45—7.56 Дамчыдылгалар программазы.
9.15 Дежурный кезек.
9.45 Бараааннарны—почта дамчыштыр.
10.10 "Миледи", т/с.
11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.35 "Бичии тояанчы", т/с.
12.30 Хол бөмбүү. Делегей лигазы дээш.
13.30 Мультфильм.
13.45 Музыка.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Антонелла", т/с.
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Музыка.
16.30 Ургларга оюн.
17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.30 Суурга.
18.00 Мультфильм.

"ТЫВА"
18.10 "Бистер — баштайгылар бис". Тыва-турк лицейниң бирги доозукчуларының дугайында.
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 "Хоочуннар аравыста". Ч.К. Айыр-Санаа.
19.15 "О" деп программа.
19.40 МЕДЭЭЛЕР
19.50 Коллаж

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 Боду бодунга режиссер.
21.20 "Хөлезиленикчи херээженниң минниишкини", криминалдыг мелодрама (Россия — Голландия).
23.00 Туманныгда сирень.
00.05 Дежурный кезек.
00.20 МЕДЭЭЛЕР.
00.50—01.17 Автошоу.

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.40 Градусник.
7.45 Криминал.
7.55 Мен—камгалакчызы мен.
8.05 Дуза.
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер.
8.15 Мультфильм.
8.25 Кардан өзээ.
8.35 Бөгүн — Москвада.
8.50 Акша айтырыы.
9.00 БӨГҮН.
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
10.00 БӨГҮН.
10.15 "713 хондурарын дилейдир", уран-чечен фильм.
11.40 "Хүрээлел".
12.00 БӨГҮН.
12.20 "Хүртүден чайла!".
12.30 "Эрги телевизор".
14.00 БӨГҮН.
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
15.20 БО ШАКТА.
16.00 БӨГҮН.
16.25 "Нью-Йорк. Төп парк", т/с.
17.20 Дуза.
17.45 Криминал.
18.00 БӨГҮН.
18.30 БО ШАКТА.
19.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
20.00 БӨГҮН.
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
21.20 "Лос-Анджелестиң кудумчуларында", уран-чечен фильм.
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.00 Бут бөмбүү. Россияның чемпионады.
02.00—02.51 Антропология.

ТВ ЦЕНТР
11.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Буруулуу", т/с.
15.25 "Экспедиция", барымдаалыг сериал.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.00 "Дил биле Паско", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 "Бирги чергениң өлүрүүшкүнү", т/с.
21.30 "Элвин болгаш хөөрүктер", м/с.
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Ынакшылдың төлү", уран-чечен фильм.
02.55 "Омерта, азы Ыыттавас дугайында саавыр", т/с.
03.45 Петровка, 38.
05.10 МЕДЭЭЛЕР.

Четверг — июль 15

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.15 Джентльмен-шоу.
10.45 Мультфильм.
10.55 Хуу библиотека.
11.05 "Сылдыстар дайыны", т/с
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 "ДОБРЫЙ ДЕНЬ".
13.05 "Амы-тындан артык салыг", т/с.
14.10 Мультсериал.
14.30 "Кады", деп программа.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15"Гарри — хар кижи",т/с.
15.45 Чүү-даа болгу дег!
16.00 "Сезам кудумчу".
16.30 Он алды харга чедир...
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 "Графиня де Монсоро", т/с.
19.15 "Чидиргенин дилеп тывар дээш".
20.00 "Уттундурган өлүрүүшкүн", детектив, 2-ги кезээ.
21.00 ҮЕ.
21.35 Агаар.
21.40 "Каротин турган бе?" детектив хевирлиг комедия.
00.15 "Кара дээр", т/с.
01.05—01.25 МЕДЭЭЛЕР.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгиниң мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир.
7.45—7.56 Дамчыдылгалар программазы. Телеоюн.
9.15 Дежурный кезек.
9.45 Бараааннарны — почта дамчыштыр.
10.10 "Миледи", т/с.
11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.35 "Бичии тояанчы", т/с.
12.30 Хол бөмбүү. Делегей лигазы дээш.
13.30 Мультфильм.
13.45 Музыка.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Антонелла", т/с.
15.25 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Музыка.
16.25 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с.
17.00 МЕДЭЭЛЕР
17.30 Суурга.

"ТЫВА"
17.55 "Чүректиң ханызындан".
18.35 Халдавыр.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 "Кым сен, Субедей маадыр?".
19.30 МЕДЭЭЛЕР.
19.40 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 Гомеопатия болгаш ынакшыл.
20.50 Ийи рояль.
21.40 "Сараакай хааны", комедия.
22.40 Херекти көрүп тур.
23.40 Дежурный кезек.
23.55 МЕДЭЭЛЕР
00.25—01.21 Юбилей концерти.

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.40 Градусник.
7.45 Криминал.
7.55 Мен — камгалакчызы мен.
8.05 Дуза.
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер.
8.15 Мультфильм.
8.25 Кардан өзээ.
8.35 Бөгүн—Москвада.
8.50 Акша айтырыы.
9.00 БӨГҮН.
09.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
10.00 БӨГҮН.
10.15 "Гаджо", уран-чечен фильм.
12.00 БӨГҮН.
12.20 "Хүртүден чайла!".
12.30 "Эрги телевизор" көргүзер.
14.00 БӨГҮН.
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
15.20 БО ШАКТА.
16.00 БӨГҮН.
16.25"Нью-Йорк. Төп парк", т/с.
17.20 Дуза.
17.45 Криминал.
18.00 БӨГҮН.
18.30 БО ШАКТА.
19.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
20.00 БӨГҮН.
20.25 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
21.20 "Диригге тудуп эккээр деп дужааган", уран-чечен фильм.
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хүннүн маадыры.
00.05 Антропология.
00.50—01.38 "Бут бөмбүү" клуб.

ТВ ЦЕНТР
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Буруулуу", т/с.
15.20 "Экспедиция", барымдаалыг фильм.
15.55 МЕДЭЭЛЕР.
16.00 "Дил биле Паско", уран-чечен фильм.
17.40 Петровка, 38.
17.55 МЕДЭЭЛЕР.
19.15 "Бирги чергениң өлүрүүшкүнү", т/с.
21.30 "Элвин болгаш хөөрүктер", м/с.
21.55 МЕДЭЭЛЕР.
00.30 "Кажан-даа дүжүп бербес", уран-чечен фильм
05.10 МЕДЭЭЛЕР.
05.25 Фильм-концерт (Венгрия).

Пятница — июль 16

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
10.15 Маски-шоу.
10.40 Смак.
11.00 "Сылдыстар дайыны", ужуралдарлыг сериал.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 "ДОБРЫЙ ДЕНЬ".
13.05 "Амы-тындан артык салыг", т/с.
14.10 Мультсериал.
14.30 "Кады" деп программа.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Юнга "Колумб" суднодан келген", уран-чечен фильм.
16.30 Он алды харга чедир.
17.00 "Ынакшылдың нүүрүбиле", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 "Графиня де Монсоро", т/с.
19.20 "Шериг тудугжулар херээ. 1955 чыл", барымдаалыг детектив.
19.45 "Ералаш", к/ж.
20.00 ХУУЛГААЗЫННАР ШӨЛҮ.
21.00 ҮЕ.
21.35 АҒААР.
21.40 "Эң айыылдыг маргылдаа", уран-чечен фильм.
23.00 "Ыры-99".
23.50 Бот кижилериниң кежээки шайлалгазының онзагай байдалы", комедия.
01.25—01.45 МЕДЭЭЛЕР.

"РОССИЯ"
7.00—9.45 Эртенгинин мендизи-биле, Россия!
7.20 Шупту улус ынча дижир.
7.45 Дамчыдылгалар программазы.
8.15—8.28 Муң болгаш бир хонук.
9.15 Дежурный кезек.
9.45 Бараааннарны — почта дамчыштыр.
10.10 "Миледи", т/с.
11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.35 "Бичии тояанчы", т/с.
12.30 Хол бөмбүү. Делегей лигазы дээш..
13.30 Мультфильм.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Антонелла", т/с.
15.20 "Байлар болгаш алдарлыглар", т/с.
16.15 Музыка.
16.25 "Баштайгы ошкажыышкыннар", т/с.
17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.30 Суурга.
17.55 Гомеопатия болгаш кадыкшыл.

"ТЫВА"
18.00 "Стритстайл"
18.15 Чүгле музыка дугайында эвес.
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 "Эзир чуртунуң хөөннери".
19.20 АЗИЯ ТӨВҮ.
19.40 Коллаж.

"РОССИЯ"
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Тодаргайы-биле.
20.45 "Аншлаг" болгаш К°.
21.50 Музыкалыг чапсар.
22.30 Подиум.
00.05 Дежурный кезек.
00.20 МЕДЭЭЛЕР.
00.50—02.38 "Аас-кежиктиг Личано", фильм (Италия — Франция).

НТВ
7.00 БӨГҮН.
7.40 Градусник.
7.45 Криминал.
7.55 Мен — камгалакчызы мен.
8.05 Дуза.
8.10 Дириг амытаннар дугайында медээлер.
8.15 Мультфильм.
8.25 Кардан өзээ.
8.35 Бөгүн — Москвада.
8.50 Акша айтырыы.
9.00 БӨГҮН.
9.10 "Сансет Бичиге ынакшыл болгаш ооң чажыттары", т/с.
10.00 БӨГҮН.
10.15 "Диригге тудуп эккээр деп дужааган", боевик.
11.45 Мультфильм.
12.00 БӨГҮН.
12.20 "Эрги телевизор".
14.00 БӨГҮН.
14.20 "Истекчи Нэш Бриджес", т/с.
15.20 БО ШАКТА
16.00 БӨГҮН
16.25 "Нью-Йорк. Төп парк", т/с
17.20 Дуза.
17.40 Криминал.
18.00 БӨГҮН
18.30 БО ШАКТА
19.10 "Каролина Нью-Йоркта", т/с.
20.00 БӨГҮН.
20.25 "Улуг өг-бүле", уран-чечен фильм.
22.20 "Криминалдыг Россия", барымдаалыг сериал.
23.00 БӨГҮН.
23.40 Хүннүн маадыры
00.05—02.26 "Ол херээженниң өжээни" уран-чечен фильм.

ТВ ЦЕНТР
13.55 МЕДЭЭЛЕР.
14.15 "Буруулуу", т/с
15.20 "Экспедиция", барымдаалыг сериал.
15.55 МЕДЭЭЛЕР
22.15 Сайгарлыкчы Москва
23.55 КЕЖЭЭКИ МЕДЭЭЛЕР
00.30 "Танывас кижи-биле ынакшыл", уран-чечен фильм
04.35 Петровка, 38
05.00 "Дүнеки анчы", уран-чечен фильм.

Суббота — июль 17

ОРТ
8.00 "Четкер айбычылары" комедия.
9.30 Лама созу.
9.45 Хуу библиотека.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.15 "100 хуу", деп программа.
10.45 Эртенги почта.
11.15 "Каламбур".
11.50 Смак.
12.10 Третьяковкага дедир эгиткени.
12.30 "Будулгаазыннар чыындызы".
13.00 Славян херээжен кижиниң чарлыышкыны", уран-чечен фильм.
14.25 Цивилизация.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 "Мен-дир мен, авай!", уран-чечен фильм, 5-ки сериязы.
15.45 Дириг амытаннар аймаа.
16.25 Делегейниң бут бөмбүү ОРТ-де.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 ТЕМА.
19.00 "Ералаш", к/ж.
19.10 "Дүжүп бербе, Фредди!", комедия.
21.00 ҮЕ.
21.30 АҒААР.
21.35 "Чажыт материалдар", т/с.
23.20—01.25 "Птаха", уран-чечен фильм.

"РОССИЯ"
8.00 Мультфильм.
8.15 "Алдын дагаа оглу", уран-чечен фильм.
9.30 Мультфильм.
10.00 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт!
10.35 Боду бодунга режиссер.
11.00 Телеоюн.
11.50 Баштайгы көрүштен ынакшыл.
12.15 Алдын дүлгүүр.
12.30 ЭКИ МЕДЭЭЛЕР.
12.45 Мультфильм.
13.05 "Тарзан. Ужуралдар төөгүзү", т/с.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 "Ак кадыннар дүжү", барымдаалыг фильм.
16.15 Ургларга фильмнер.
17.00 Россияның эрге-хоойлу камгалаар органнар ажылдакчыларынга шаннаалдар тыпсырының байырлыг езулалы.
18.00 "Мээң өг-бүлем".
19.00 "Эрги квартира".
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Соок тамыже ийи базым.
21.05 "Өлүрүкчү — хаан херээжен", ший.
23.00 "Коргунчуг төөгү", триллер.
00.40 Хол бөмбүү. Делегей лигазы дээш.
01.40—02.34 Телеоюн.

НТВ
8.00 "Москванын дээри", уран-чечен фильм.
9.30 БӨГҮН.
10.10 Криминал.
10.35 Эззиниң ажыл-хөрээ.
11.40 "Кайда-даа база кажандаа", уран-чечен фильм.
12.00 БӨГҮН.
12.10 Дуза.
12.30 Телеоюн.
13.00 Мергежили — репортер.
13.15 "Эрги телевизор".
13.30 "Криминалдыг Россия", барымдаалыг сериал.
14.00 БӨГҮН.
14.15 "Өлүрүүшкүн дугайында ол херээжен бижээн", т/с.
15.10 Суд чоруп тур
16.00 БӨГҮН.
16.20 "Мен болгаш мээң ыдым", дог-шоу.
16.50 Мультфильм.
17.15 Антропология
18.05 "Фонтан", комедия.
20.00 БӨГҮН.
20.30 "Бут бөмбүү" клуб.
21.15 "Полицейжилер академиязы-5", уран-чечен фильм.
23.00 БӨГҮН
23.40—01.32 "Хостуг ужугуушкун", уран-чечен фильм.

ТВ ЦЕНТР
13.20 "Дик Торпин" т/с
14.30 Мультсериал
16.10 "Алдын симфония", уран-чечен фильм
17.55 МЕДЭЭЛЕР
20.10 "Ирокез аймактың эвилели", уран-чечен фильм
23.00 "МакГайвер" т/с.
23.55 МЕДЭЭЛЕР .
00.30 "Чаашкынныгда пассажир", уран-чечен фильм
04.00 "Пиккассонун мажызы", уран-чечен фильм

Воскресенье — июль 18

ОРТ
8.15 "Даштыкы херээжен", комедия.
9.30 "Дисней-клуб": "Русалочка".
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.15 Орук демдеглелдери эвес үүлдер.
10.35 Дөгерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
11.55 Шериг садыы.
12.30 Ойна-ла, ынак гармонум!
13.00 Тарачыннар ведомозу.
13.30 "Кустонуң командазының бүгү аян-чоруктары".
14.25 Каткы-хөг панорамазы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Кадыкшыл.
15.45 Аян-чорукчулар клуву.
16.35 "Дисней-клуб": "Тимон биле Пубма".
17.00 "Дисней-клуб": "Аладдин".
17.30 Төөгүнүн арыннары.
18.15 "Ералаш", к/ж.
18.30 "Останкинонуң" концерт студиязы чалап тур.
19.30 "Гений", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
21.00 ҮЕ.
21.30 АҒААР.
21.35 "Гений", уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
23.00 "Абажур".
23.30—00.25 "Стивен Кингтиң алдын чылдары", т/с.

"РОССИЯ"
8.00 Мультфильм.
8.30 Ада-чуртка бараан болуп тур мен!
9.00 Көдээден медээлер.
9.30 РТР-ниң почтазы.
10.00 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт!
10.30 "Аншлаг" көргүзер.
11.25 Телеоюн.
12.00 Орус лото.
12.40 Ном саны.
12.55 Мультфильм.
13.05 "Тарзан. Ужуралдар төөгүзү", т/с.
14.00 МЕДЭЭЛЕР.
14.30 Федерация.
15.10 "Кадыкшыл дээш". Ток-шоу.
16.05 "Хоойлу болгаш корумчурум", т/с.
17.00 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
18.00 "Чүткүлдүг болгаш хандыкшылдыг", мелодрама (Италия—Франция).
19.55 "Перпендикулярное кино" деп программа, 2-ги кезээ.
21.00 КӨРҮШ.
22.00 "Парижти сөөлгү катап көргеним", фильм (АКШ).
00.10 Дежурный кезек.
00.40 Хол бөмбүү Делегей лигазы дээш.
01.40—01.55 Скорость

НТВ
8.00 "Машенька", уран-чечен фильм.
9.15 Мультфильм.
9.30 БӨГҮН
10.15 "Бичии Александр", ургларга сеанс.
12.00 БӨГҮН.
12.15 Акша айтырыы.
12.40 "Эрги телевизор"
13.00 "Изиг чүрек", уран-чечен фильм.
15.45 Мультфильм.
16.00 БӨГҮН.
16.15 "Өлүрүүшкүн дугайында ол херээжээн бижээн", т/с
17.05 "Билдинмес дайын", 8-ки фильм.
18.00 БӨГҮН.
18.20 ИТОГО.
18.40 "Карактар", уран-чечен фильм.
20.35 Мергежили—репортер
21.00 ТҮННЕЛДЕР.
22.00 "Ойнаар-кыстар".
22.20 "Чогумчалыг солдаттар", т/с.
23.15—01.03 "Үш өң: кызыл", уран-чечен фильм.

ТВ ЦЕНТР
13.15 "Дик Торпин", т/с
14.25 Мультсериал
15.40 "Белое Перо баштынчы", уран-чечен фильм.
16.55 Неделяда агаар.
19.50 Мультфильмнер.
20.10 МЕДЭЭЛЕР.
20.15 Пресс-клуб.
21.35 "Уер", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы
23.55 Тускай папка.
00.35 "Уер", уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
02.45 Бистин-биле кады артып калынар.
03.00 Чедиги хүн.
03.40 "Практика", т/с.
04.25—05.00 Постскриптум.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.
ТҮРГҮЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.
Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Светлана Балчыр.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91; секретариат—3-36-82.
Солун келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92

КИЛДИСТЕР:
Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15
Медээлер албаны—3-34-98;
Бухгалтерия—3-41-16;
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 2 парламал ама.
Тиражы 3676.
Чагыг 56.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазыбиле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары--Т 00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.